

**COURSE
GUIDE**

**HAU 110
KA'IDOJIN RUBUTUN HAUSA II**

Course Team

Dr. Isa Yusuf Chamo (Marubuci)-Sashen Nazarin
Kimiyyar Harshe da Harsunan Qasashen Waje,
Jami'ar Bayero, Kano

Dr. Bello Alhassan Sodangi (Wanda ya tace
Rubutu)-Sashen Nazarin Harsuna da Al'adun
Africa, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed 2022, 2023

ISBN: 987-987-058-833-5

HAU110 GABATAR DA QA'IDOJIN RUBUTUN HAUSA II (INTRODUCTION TO HAUSA ORTHOGRAPHY II) 2CU

Gabatarwa (Introduction)

Darasin HAU110, yana daga cikin darussan da ya kamata a karanta ga wanda ke nazarin harshen Hausa, kwas ne da ke magana kan ka'idojin rubutu na Hausa. Bayanan dake cikin wannan manhaja suna gabatar da wannan darasi ne tun daga ma'anar rubutu na Hausa da matakansa da muhimmancinsa. Haka nan kuma an yi bayanin kan yadda ya kamata rubutu ya riƙa kasance bisa bin ka'idojin rubutu na Hausa. Wannan manhaja tana bayani kan abin da kwas ya fusa da kuma abubuwan da kwas yake bukata da yadda ake iya tsamo abin da ake bukata a cikin ka'idojin rubutu. Manhajar na bayanin irin abubuwan da suka kamata ga dalibi ya kiyaye a yayin da yake nazarta kowane kashi. Haka nan kuma, manhajar ta kawo tambayoyi wadanda ake bukatar mai nazari ya amsa, don yin haka zai taimaka wajen fahimtar abin da kwas din yake koyarwa. Yana da kyau idan an sami matsololi ko rashin fahimtar wani kashi ko darasi a garzaya fadin haka a yayin tattaunawa da malaman da ke kula ko koyar da wannan darasin. Ya zama wajibi a riƙa tuntubar malami ko malamai kan wasu abubuwan da suka shigewa dalibai duhu a yayin da ake tattaunawa tsakanin malamai da dalibai (tutorial class). Yin haka zai taimaka ainun wurin samun nasarar isar da sako ga dalibi.

Manufar Wannan Kwas (Course Aim)

A kowane kashi, akwai muhimman abubuwa da ake fata dalibai su sani game da wannan kashi, wato manufar da ake fofarin a cimmawa yayin da aka kammala karatun wannan kashin. Don haka, a karanta manufar da kyau a kuma fahimce ta sosai da sosai. Da zarar an san manufar da wannan kashi ko darasi take fatar ta cimma wa, to dalibai za su iya gwada kimar ganewarsu ko rashin gane darasin da suka karanta.

A takaice, wannan darasi na gabatar da ka'idojin rubutu na Hausa (HAU110) ne, akwai muhimman manufofin da wannan darasi yake fofarin isar wa ga mai karatu wadanda suka hada da:

Ma'anar Rubutu

Tarihin Samuwar Rubutu

Tarihin Samuwar Rubutun Hausa

Bunƙasar Rubutun Hausa

Yadda Ake Amfani da Bakake Masu Qugiya

Yadda Ake Amfani da Tagwayen Bakake

Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

Tsarin Jimla a Rubutun Hausa

Rubutun Sakin Layi

Tsarin Rubuta Take

Rubutun Hausa Jiya da Yau

Koyo Tsantsa (Working Through the Course)

Samun nasarar kammala wannan kwas ya rataya ne kan nazartar kowane kashi a tsanake tare da bibbiyar manazaratar da aka gabatar domin farin haske da samun farin bayanai. Haka nan kuma kada a shagala da duba wasu abubuwan kara nazari da NOUN ta tanadarwa dalibai domin inganta karatunsu da kaifafa fahimtar abin da aka sa wa gaba. A farshen kowane kashi, akwai tambayoyi, su wadannan tambayoyin an yi su ne domin su auna fahimtar mai karatu dangane da abin da ya karanta. Haka nan kuma akwai JINGA (Tutor Marked Assignment) wadanda aka tsara domin dalibai. Ana bukarar idan an amsa wadannan tambayoyi, to a mika amsoshin ga malaman da ke kula da darasin domin a duba a kuma bayar da sakamakon da ya cancanta. Su wadannan ayyuka na “Jinga” da aka ba dalibai suna taimakawa wajer harhada sakamakon jarabawar farshen zangon karatu domin fitar da sakamakon kowane kwas da dalibai suka yi. Wannan kwas yana da Rukuni guda Uku, a kowane rukuni akwai kashi biyar, saboda haka ana sa ran dalibai su kammala wannan kwas cikin satuttuka goma sha biyar zuwa sha bakwai, kowane rukuni yana da alafa da mai bi masa, haka nan kowane kashi yana da dangantaka da mai biye da shi. Saboda haka, kada dalibai su tsallake wani kashi zuwa wani kashi, yin haka kan gungurta fahimta da rashin gane abin da kwas yake koyarwa.

Ana shawartar kowani dalibi da ya tsara lokacin karantunsa dai-dai da yawan kashe-kashen da ke kowane kwas, saboda a sami nasarar kamala su cikin lokaci. Idan dalibi ya kammala karatu cikin lokaci, yana da damar sake bitar abubuwan da aka yi a baya kafin jarabawar farshen zangon karatu.

Muhimman abubuwan da suka shafi wannan kwas sun hada da:

- a. Rarraba rukunin zuwa kashi – kashi (study units)
- b. Manazarta da abubuwan kara nazari (reference)
- c. Tambayoyi na auna fahimta (jinga). Assignment file
- d. Tarin gabatar da Darasi (presentation schedule)

Kashe-kashen Darasi (Study Units)

Wannan manhajar ta kwas HAU110 tana funshe da kashi-kashi har guda goma sha biyar (15). Ana bukarar a kammala kowane kashi cikin sati guda ne wanda ya hada har da amsa tambayoyi da ke farshen kowane kashi da kuma amsa tambayoyin jinga idan akwai shi a farshen darasin. Wannan kashe-kashen su ne; -

Rukuni na 1

- Kashi na 1 Ma'anar Rubutu
- Kashi na 2 Tarihin Samuwar Rubutu
- Kashi na 3 Tarihin Samuwar Rubutun Hausa
- Kashi na 4 Bunkasar Rubutun Hausa

Rukuni na 2

- Kashi na 1 Yadda Ake Amfani da Baƙaƙe Masu Qugiya
- Kashi na 2 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Baƙaƙe
- Kashi na 3 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

Rukuni na 3

- Kashi na 1 Tsarin Jimla a Rubutun Hausa
- Kashi na 2 Rubutun Sakin Layi
- Kashi na 3 Tsarin Rubuta Take
- Kashi na 4 Rubutun Hausa Jiya da Yau

Rukuni na 4

- Kashi na 1 Wuraren da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa
- Kashi na 2 Muhimmancin Amfani da Qa'idoin Rubutu
- Kashi na 3 Fito da Wasu Qa'idoin Rubutun Hausa

Manazarta da Abubuwan Kara Nazari:

Akwai manazarta da aka kawo a farshen kowane kashi waƙanda za su taimakawa dalibai kara nazari da zurfafa bincike. Wasu daga ciki littattafai ne waƙanda ba masu wuyar samu ba ne a dakunan sayar da littafai musamman waƙanda ke sayar da na Hausa. Akwai littafin ka'idoin rubutu na Sa'id, Bello da Wurma, A. G. Yahaya I. Y. waƙanda ya kamata a nemo su. Wasu kuma kundaye ne na kammala karatu digiri na ɗaya da na biyu hard a digirin digirgir, wasu kuma mukalu ne ko dai a Mujallu ko waƙanda aka gabatar a tarurukan kara wa juna sani. Wasu daga ciki za a iya samunsa ta kafar sadarwa ta yanar gizo, ko kuma da taimakon dakunan karatu na Jami'o'i, musamman jamai'ar da take kula da "karatu daga gida" idan littattafan sun yi faranci, ko kuma wuyar samu, to yana da kyau a yi amfani da bayanana da wannan manhajar kwas ɗin ya samar

Auna Fahimta (Assignment)

Ana jarraba ɗalibai domin gane fahimtar su a wannan kwas ta hanyoyi guda biyu ne. Hanya ta farko ita ce, ta ayyukan da ake ba ɗalibai su yi domin a gyara. Hanya ta biyu ita ce, wadda ake jarraba ɗalibai a ƙarshen zangon karatu (examination). Da yake yanzu komi na koyarwa sun koma ta na'urar mai kwaƙwalwa ce, haka ma jingar da ake ba ɗalibai. Ana basu ne kuma suna amsawa da turowa nan take da zarar su gama amsa tambayoyin da aka yi masu. Daga ba tare da jimawa ba za su sami sakamakon jarrabawar da suka yi. Yana da kyau a kiyaye lokaci wajen amsa kowace tambaya domin yin haka kan taimaka wajen amsa tambayoyi duka cikin lokaci. Ana sa ran ɗalibai su amsa tambayoyin JINGA akalla guda uku waɗanda daga cikin ukun nan ne za a zavi ƙwarara guda biyu waɗanda ɗalibi ya fi samun maki don su kasance kashi talatin cikin ɗari na jararawa (30%), sauran kashi saba'in (70%) ana samunsu ne a jarrabawar ƙarshen zangon karatu (semester examination). Ita wannan jarrabawar zangon ƙarshen, ana yin ta ne ta hayar yanar gizo, saboda haka yana da kyau ɗalibai su kasance sun gwane da naƙaltar na'u'rorin kwamfuta saboda a sami cin jarrabawa yadda ya kamata.

JINGA (Tutor Marked Assignment)

Ana bukatar mai karatu ya ƙoƙarta gwada fahimtarsa ta hanyar amsa tambayoyin da ke ƙarshen kowane kashi. Ana sa ran ya san manufar kowane kashi na darussan da suka gabata. Saboda haka zai iya gwada fahimtarsa ta hanyar amsa tambayoyin da ke biye a kowane kashi. Duk da cewa jarrabawar da ake ba ɗalibai ta yanar gizo suke, duk da haka ɗalibai za su iya gwada fahimtarsu ta ƙoƙarin amsa tambayoyin da ke ƙarshen kowane kashi.

Jarrabawa (Final Examination and Grading)

Kamar yadda aka ambata ne a baya, jarrabawa na ɗaukar kaso saba'in (70%) cikin ɗari na sakamakon da ya kamata ɗalibi ya samu. Akan ciro waɗannan tambayoyi daga cikin ire-iren waɗanda aka auna fahimtarsu ce a ƙarshen kowane kashi. Don haka yana da kyau ɗalibai su yi ƙoƙarin amsa tambayoyin da aka yi masu a ƙarshen kowane kashi da aka gabatar, yin amfani da kyakykyawar Hausa na ƙarawa amsar ɗalibi kwalliya.

**MAIN
COURSE**

CONTENTS

Rukuni na 1	1
Kashi na 1 Ma'anar Rubutu.....	1
Kashi na 2 Tarihin Samuwar Rubutu.....	6
Kashi na 3 Tarihin Samuwar Rubutun Hausa	11
Kashi na 4 Bunkasar Rubutun Hausa.....	18
Rukuni na 2	26
Kashi na 1 Yadda Ake Amfani da Bakafe Masu Qugiya.....	26
Kashi na 2 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Bakafe.....	33
Kashi na 3 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula	39
Rukuni na 3	44
Kashi na 1 Tsarin Jimla a Rubutun Hausa.....	44
Kashi na 2 Rubutun Sakin Layi	51
Kashi na 3 Tsarin Rubuta Take	56
Kashi na 4 Rubutun Hausa Jiya da Yau.....	62
Rukuni na 4	73
Kashi na 1 Wuraren da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa.....	73
Kashi na 2 Muhimmancin Amfani da Qa'idojin Rubutu.....	79
Kashi na 3 Fito da Wasu Qa'idojin Rubutun Hausa.....	86

RUKUNI NA 1

- Kashi na 1 Ma'anar Rubutu
- Kashi na 2 Tarihin Samuwar Rubutu
- Kashi na 3 Tarihin Samuwar Rubutun Hausa
- Kashi na 4 Bunkasar Rubutun Hausa

Kashi Na 1 Ma'anar Rubutu

Abubuwan da ke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufofin Darasi
- 1.3 Ma'anar Rubutu
Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar Wasu Muhimman Kalmomi
- 1.6 Manazarta
- 1.7 Amsoshin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

A wannan kashi an yi bayanin ma'anar rubutu. Rubutu wani muhimmin abu ne da ake amfani da shi wajen isar da saƙo daga wani zuwa wani, ko daga wasu zuwa wasu. Dan Adam ya kago hanyoyi rubutu, waƙanda suka ba shi damar rattaba saƙensa, ko tunaninsa ko wasu darussa da ya samu da makamantansu, a kan takarda ko waninta don aikawa wani wuri ko don adanawa. Wannan hanya ce da ta samar da adana tunanin ɗan Adam ba tare da ya bace ba na tsawon shekaru. Rubutu ne yake adana tarihin mutanen da suka shuƙe shekaru masu yawa a baya. Don haka, rubutu muhimmiyar hanya ce ta isar tare da adana saƙe, wadda ke buƙatar kulawa sosai.

A matsayin mai nazari ko koyon harshen Hausa ya na da kyau ya fahimci ma'anarsa da yankunan da ake amfani da shi da irin matsayinsa a wajen masu amfani da shi. Bugu da kari, a fahimci muhimmancin harshen Hausa a ɓangarori daban-daban, sannan kuma sai a gano irin ci gaban da ya samu da sakamakon ci gaban ga harshen da masu amfani da shi.

1.2 Manufofin Bincike

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Kawo ma'anar rubutu.
- Fahimtar muhimmancin rubutu.
- Gano ci gaban da rubutu ya samu.

1.3 Ma'anar Rubutu.

Masana sun ba da gudummawa wajen bayar da ma'anar rubutu. A bayanin Pavret (1993:8) cewa ya yi "rubutu wata dabara ce ta yin wasu alamomi da za su wakilci magana....." Amma Yahaya (1988:1) ya bayyana cewa "rubutu na nufin yin amfani da zayyana wasu alamomi a kan takarda, ko a kan wani abu mai bigire don sadar da magana." Don haka, za a ga cewa rubutu na wakiltar tunanin dan Adam a zahiri. A duk lokacin da mutum ya yi rubutu to yana bayyana wani tunani ne zuwa zahiri ko da ba na sa ba ne.

Maƙasudin yin rubutu shi ne, ya wakilci wani abu da ake son a tuna, ko ya kasance yana ba da wata ma'ana ga waƙanda suka san shi, ko kuma ya zamo ana iya zana wani abu da aka san wasu mutane da shi ko wani yanki, wanda idan mutanen suka gani za su gane nasu ne. Haka kuma idan wani ko wasu suka gani, za su gane masu shi, ko da ba sa iya fahimtar ma'anar da ke ciki ba.

Misalin irin wannan shi ne zanen da ake yi a alafanta shi da wata al'umma ko wani yanki na al'umma, kuma wanda ke nuna wata alama. Misali, tambarin Arewa, wanda ba kalmomi ba ne, amma kuma wata alama ne da ke nuni ga wata al'umma, don haka za a iya kiran sa rubutu, domin masana sun ce rubutu alama ne da ke wakiltar magana.

Ba dole ba ne sai rubutu ya kasance da alƙalami, ko a kan takarda. Waƙannan abubuwa guda biyu, wato alƙalami da takarda ci gaba ne aka samu. Amma an daƙe ana wanzar da rubutu ta fuskoki daban-daban. Masana, kamar yadda aka ambata a baya, sun ce rubutu alama ne, don haka, ba sai ya kasance cikin wasu kalmomi ko jimloli ba. Babban abin bukata a rubtu shi ne, duk abin da aka yi amfani da shi a matsayin alama, kome girmansa ko fankantarsa, waƙanda aka yi domin su san manufar abin wato ma'anar da ke furshe, kuma su iya rarrabe ta da wata mai kama da ita ko akasinta.

Rubutun da mutane suke amfani da shi yanzu ba shi ne wanda ake amfani da shi a lokutan da suka gabata ba. Don haka, rubutu kamar

sauran al'amuran rayuwa yana da asali kuma ya sami sauye-sauye, fuskar lokaci da muhalli da yanayi.

Auna Fahimta

Yi cikakken bayani a kan rubutu.

Mafasudin yin rubutu shi ne, ya _____ wani abu da ake son a tuna, ko ya kasance yana ba da wata ma'ana ga waƙanda suka san shi

1.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar rubutu.
- Yadda aka fago rubutu.
- Matakan da aka bi wajen inganta rubutu.
- Muhimmancin rubutu a ci gaban harshe.

1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Rubutu: - wata dabara ce ta yin wasu alamomi da za su wakilci Magana.

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abdullahi, M. (1977). *Tafi*. Zaria: M.I.S. Press.

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.

Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Yi cikakken bayani a kan rubutu.
 Rubutu wata dabara ce ta yin wasu alamomi da za su wakilci magana.....” Amma Yahaya (1988:1) ya bayyana cewa “rubutu na nufin yin amfani da zayyana wasu alamomi a kan takarda, ko a kan wani abu mai bigire don sadar da magana.” Don haka, za a ga cewa rubutu na wakiltar tunanin ɗan Adam a zahiri. A duk lokacin da mutum ya yi rubutu to yana bayyana wani tunani ne zuwa zahiri ko da ba na sa ba ne.
 Maƙasudin yin rubutu shi ne, ya wakilci wani abu da ake son a tuna, ko ya kasance yana ba da wata ma’ana ga waɗanda suka san shi, ko kuma ya zamo ana iya zana wani abu da aka san wasu mutane da shi ko wani yanki, wanda idan mutanen suka gani za su gane nasu ne. Haka kuma idan wani ko wasu suka gani, za su gane masu shi, ko da ba sa iya fahimtar ma’anar da ke ciki ba.
- 2- Maƙasudin yin rubutu shi ne, ya _____ wani abu da ake son a tuna, ko ya kasance yana ba da wata ma’ana ga waɗanda suka san shi
- wakilci

Kashi Na Biyu Tarihin Samuwar Rubutu

Abubuwan da ke ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufofin Darasi
- 2.3 Qago Rubutu
- 2.4 Samuwar Rubutu
Auna Fahimta
- 2.5 Takaitawa
- 2.6 Ma'anar Wasu Muhimman Kalmomi
- 2.7 Manazarta
- 2.8 Amsoshin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

Nau'in rubutun da ake amfani da shi a yanzu ya samu ne sakamakocanje-canjen da aka samu a tsarin rubutu na baya. Wasu an yi musu gyaran fusaka, wasu ma canja su aka yi gaba daya, aka kirkiro sababbi. Don haka, wannan kashi ya yi bayanin samuwar rubutu da irin sauye-sauyen da aka samu wajen yin sa. Tsarin rubutun da ake amfani da shi a yanzu ya samu ne sakamakon tashi-fadi da aka yi ta yi wajen gyare-gyaren tsohon tsari da kuma kirkiro wasu sababbin hanyoyi, saboda a cim ma manufa. Don haka, wannan ya nuna cewa masana da manazarta sun ba da gagarumar gudunmawa wajen samar da rubutu, kuma har yanzu ana ci gaba da kofarin ganin an samar da daidaito wajen aiwatar da shi, wadda saboda haka ne ma ake shirya taruka na musamman daga lokaci zuwa lokaci, domin daidaita yadda ake yin sa a tsakanin al'umma.

2.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fahimtar tarihin samuwar rubutu.
- Fahimtar samuwar rubutu.
- Gyare-gyaren da rubutu ya samu.
- Gano muhimmanci da rubutu ke da shi.

2.3 Kago Rubutu

Masana suna da mabambanta ra'ayoyi dangane da kago rubutu. A ganin wasu masana, a Mesopotania aka fara kago rubutu, wasu kuma na ganin a Misra aka kago rubutu/shi. A ra'ayin masani Pevret (1995:8) yace "kimanin shekaru dubu taladin da biyar (35,000) da suka wuce, mutane

suka fara rubutu a kan dutse da rumfunan da suke zama. Bayan samun haka da dadewa, sai aka fara samun dabarun kafo rubutu ta hanyar amfani da alamomi a Mesopotania da Misra.” Bugu da kari Andre-Salvini (1995:11) ya ce “A Mesopotania aka fgo rubutu domin-adana cinikayya da kuma rubutu jadawalin sunayen abubuwa. Abubuwan da aka fara samu na rubutun, an same su ne a kan tsaunuka, da yashi da kuma wasu abubuwan da aka yi watsi da su cikin tsanuka da koguna.” Don haka ne masana da dama ke ganin cewa an fago rubutu ne daga wadannan wurare guda biyu wato Mesopotania da Misra, duk da cewa akwai wadanda suka sha banban da wannan ra'yin. Amma mafiya rinja yen masana sun amince da cewa an kago shi a Mesopotani da Misra.

2.4 Samuwar Rubutu

Ilimin rubutu, wato yin amfani da wasu alamomi a kan takarda, ko a kan wani abu mai bigeri don sadar da magana, wadda dan Adam yake fada a fatar baki, a ji da kunne, ya samu ne a lokaci mai tsawo, kuma ana amfani da alamomin rubutu iri-iri a sassa daban-daban na duniya.

Tarihi ya nuna cewa kasar Sin (China) ta yi amfani da wadansu alamomi masu kama da surorin mutane da abubuwa wajen isar da safo a cikin harshensu tun shekara 3,500 da suka wuce. Wadannan surori ko alamomi masu kama da hotuna su na da tsari daban-daban har kimannin 50,000 wadanda suka zamo hanyoyin rubutun harshen mutanen kasar Sin a yau. Su kuwa Sumerawa watau mutanen Mesopotania suna zana abubuwan da suke yin magana a kansu ne, misali su zana faki ko mutum, ko dabba, ko rafi, ko hadari, ko wani abu da suke so su yi magana a kansa, tun kimanin shekara 5,000 da suka wuce kuma suna sarrafa alamomi kusan 600 a rubutunsu. Amma mutanen Masar (Misra) wadanda ke mak wabtaka da Mesopotamia, su ma rubutunsu irin na sumerawa ne a wancan lokacin, kuma su na amfani da kusan alamomi 700 wajen sadarwa, kafin su canja tsarin rubutunsu, su koma yin amfani da haruffan Larabci.

Wadannan hanyoyin rubutu da aka ambata ana sarrafa surori ne, ko alamomi, watau kowace alama ko sura ta wakilci kalma, watau hoton mutum ya wakilci kalmar mutum, maimakon amfani da tsarin abacada (abcd) da ake amfani da shi a yanzu (Abdullahi, 1977:2-5).

Mutanen Fonisiya (Phoenicia), watau kasar nan ta bakin tafkin teku kusa da siriya su ne suka fara fago rubutu abacada (abcd) kimanin shekaru 3,400 da suka wuce. Wadannan mutane suna amfanai da tsarin bakake da wasula 22 a wajen rubutunsu. Sai daga baya Romawa suka dauki samfurin rubutun Fonisiyawa bayan kimanin shekaru 1,000 suka tsara rubutun harshensu na Latin ta yin amfani da bakake abacada (abcd) guda 23. Daga baya kuma Turawa suka koyi salon yin amfani da abacada

(abcd) irin na Latin, irin wannan rubutun na Latin wanda ake yin amfani da shi wajen rubuta harshen Ingilishi shi ne a harshen Hausa ake kira rubutun boko. Harshen Larabci yana amfani da fasalin rubutu mai amfani da bakake da wasula. Ana jin an fara amfani da shi ne kimanin shekaru 2000 da suka wuce. Ana amfani da waɗansu alamomi masu wakiltar muryoyi ko sautuka masu kama da tsari irin na abacada (abcd), amma waɗanda suke da fasali daban da na Latin, domin rubutun Larabci ana fara yin sa ne daga dama ana tafiya hagu, kuma ana kyasta wasu a kan bakaken ko farkashinsu, maimakon jeranta baki da wasali da ake yi a tsarin rubutun Latin (Abdullahi, 1977:2-5).

Amma a ɓangaren baƙar fata, masana sun yi hasashen cewa sarki Njaya ne ya ƙago rubutunsa a harshen Bamu na ƙasar Kamaru (Cameron). An ce mafarki ya yi, daga baya ya so ya mai da abin gaskiya. Don haka, ya tara jama'arsa ya umarce su da cewa, lallai sai sun ƙago wata hanyar sadarwa wadda ba ta baki ba. Cikin wannan yunkuri nasa, ya ƙago zane-zanen hotuna na bayyana ra'ayoyi, da buri, kimanin guda ɗari huɗu da sittin da shida (466). An tabbatar da cewa abin nasa ya bunƙasa, daga nan ne har ya kafa makaranta ta musamman da za a yi nazarinsu. Makarantar ta bunƙasa don har an fara iya karatu da rubutu da ɗab'i na talifi da al'adun jama'arsu. A lokacin yaƙin duniya na farko ne ƙasar Jamus ta sa aka rufe makarantar daga baya sarkin cikin fushi ya sa aka rusa maɗaba'ar da kansa. Turawan mulkin mallaka sun cire shi kuma sun kama shi a shekarar 1931 (Bunza, 2002:5).

Auna Fahimta

Romawa suka ɗauki samfurin rubutun Fonisiyawa bayan kimanin shekaru 1,000 suka tsara rubutun harshensu na Latin ta yin amfani da bakake abacada (abcd)_____.

Tarihi ya nuna cewa ƙasar Sin (China) ta yi amfani da waɗansu alamomi masu kama da surorin mutane da abubuwa wajen isar da saƙo a cikin harshensu tun shekara _____ da suka wuce.

2.5 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin samuwar rubutu.
- Yadda aka sami gyare-gyare a rubutu.
- Matakan da aka bi wajen inganta rubutu.
- Muhimmancin rubutu a ci gaban harshe.

2.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi

ƙago: - ƙirƙirar wani abu.

2.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abdullahi, M. (1977). *Tafi*. Zaria: M.I.S. Press.

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.

Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

2.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Romawa suka dauki samfurin rubutun Fonisiyawa bayan kimanin shekaru 1,000 suka tsara rubutun harshensu na Latin ta yin amfani da bakafke abacada (abcd)_____.
- guda 23
- 2- Tarihi ya nuna cewa kasar Sin (China) ta yi amfani da wadansu alamomi masu kama da surorin mutane da abubuwa wajen isar da sako a cikin harshensu tun shekara _____ da suka wuce.
- 3,500

Kashi Na Uku Tarihin Samuwar Rubutun Hausa.

Abubuwan Da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufofin Darasi
- 3.3 Tarihin Samuwar Rubutun Hausa.
 - 3.3.1 Rubutun Ajami
 - 3.3.2 Rubutun Boko
- Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo takaitaccen tarihin samuwar rubutun Hausa. An taɓo samuwar rubutun Hausa, ta fuskar Ajami da boko a sakamakon cudanya da Turawa, duk da cewa wasu masana na ganin cewa Hausawa na da hanyoyin rubutu kafin waɗannan hanyoyi kamar yadda sauran harsunan duniya irin Fomisiyanci da Rumanci suke da shi kafin bayyanar tsarin rubutun abacada (abcd). Don haka, wannan kashi ya kawo ra'ayoyin masana kan hakan.

3.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fahimtar tarihin samuwar rubutun Hausa.
- Fahimtar takaitaccen tarihin samuwar rubutun Hausar ajami.
- Fahimtar takaitaccen tarihin samuwar rubutun Hausar boko.
- Gano ci gaban da rubutun Hausa ya samu.

3.3 Tarihin Samuwar Rubutun Hausa.

Idan muka duba tarihin kago rubutu a duniya, da yadda abubuwa suka fara, da bunkasarsu za mu ga masana ba su nuna yadda Hausawa ke amfani da tsarin rubutu ba, kafin zuwan Larabawa da Turawa. Da alama hakan ya faru ne saboda harshan Hausa bai bunkasa a duniya ba sai bayan zuwan Larabawa da Turawa, haka kuma harshen bai sami zama harshe mai cin gashin kansa a ka'idar rubutu ba da ayyukan hukuma sai da boko ya yi nisa kwarai. Sannan, kuma harshen bai da gogaggu kuma

fitattun masana a wancan lokacin, ana ganin waƙannan dalilan ne suka san ba a sami damar fito da tsarin rubutun harshen ba, wanda aka yi amfani da shi kafin bayyanar Larabawa da Turawa. Amma duk da haka wasu masana irin su Malam Aminu Kano ya ce, sun taba kai ziyara dakin tarihi na Ingila, aka nuna musu rubutun Hausa da aka yi da harshen Girkanci. Haka kuma, Bunza (2002:14) ya nuna cewa “tsagar gargajiya, da take da sassaka wasu dadadfun al’adu ne na Bahausha da ke dake da wata ma’ana ta musamman, wadda ya kira da hanyar isar da saƙo ta zane-zane, watau alamomin da masana su ka kira da rubutu. Bisa wannan ra’ayi za a iya cewa Hausawa na da tsarin rubutu tun kafin zuwan tsarin abacada (abcd) na Latin sai dai kawai saboda dalilan da aka yi bayani a sama, yasa ba a sami adanannun irin waƙannan zane-zane ba.

Akwai manyan hanyoyi da suka shahara waƙanda masana suka yi rubuce-rubuce a kan su, waƙanda ake bi ana rubutu Hausa. Wannan hanyoyi su ne wasu masana tarihi ke nuna cewa an fara amfani da su wajen rubuta Hausa, wasu kuma na nuna cewa su ne dai hanyoyin da aka fara yin amfani da su wajen rubuta Hausa a tsarin rubutun abacada watau Latin. Waƙannan hanyoyi su ne; Rubutun Ajami wanda ya samu dalilin Musulunci, da Rubutun boko da ya samu dalilin zuwan Turawa.

3.3.1 Rubutun Ajami

Kalmar Ajami ararriya ce daga harshan Larabci, kuma a gurin su tana nufin duk wani mutum da ba Balarabe ba a duniya. Amma a fagen rubutu, ajami na nufin rubutun harshen Hausa cikin harufan Larabci, waƙanda ake yi musu gyaran fuska, ko ƙari, ko ragi domin su dace da ma’anar da Bahausha ke son ya isar, don haka, duk rubutun da aka yi da wannan tsari, shi ake kira ‘rubutun ajami’. (Bunza, 2002:17-18). Kuma wannan ya samu ne bayan an sami hulɗatayya tsakanin Hausawa da Larabawa.

Hulɗar cinikayya da ziyarce-ziyarce a tsakanin ƙasashen Larabawa da ƙasar Hausa ta dafɗe sosai. Shi kansa Bayajida da ake cewa shi ne asalin kafuwar daulolin Hausa a wajen ƙarni na 9 zuwa na 10, daga Bagadaza yake, watau Bagdad ta ƙasar Larabawa, don haka, za a ga cewa akwai dadadfiyar dangantaka ta hulɗa a tsakanin ƙasashen Larabawa da ƙasar Hausa.

Larabawa sun shigo Afrika ta yamma domin yadɗa addinin Musulunci a ƙarni na 7, kuma sun shigo Borno a tsakanin (1098-1150), da suka isa Borno, sai suka shiga yadɗa addinin Musulunci da koyar da ilimi. Daga cikin Larabawan wasu sun ba zu, har ya zuwa ƙasar Hausa domin yadɗa addinin musulunci da koyar da ilimi a bangarori daban-daban.

Muhimmin tasirin da aka samu a sakamakon huldofin tsakanin kasar Hausa da kasashen Larabawa shi ne samuwar addinin Musulunci da ilimin fannoni da suka hada da; samuwar dinbin kalmomin Larabci cikin harshen Hausa, sannan kuma ga samuwar rubutun ajami. Duk wadannan sun samu ne saboda ilmantarwa cikin karatu da rubutu da amsa fatawa da kuma faɗakarwa. Domin Musulunci addini ne da yake tafiya tare da wayar da kan al'umma, dan haka ne aka sami al'ummar Hausawa ta rabauta da ilmin karatu da rubutu a cikin haruffan Larabci.

Hausawa sun dade suna koyon ilmin Larabci, amma ba a rubuta harshen Hausa da shi ba, sai daga baya wasu malamai suka fara sarrafa harufan Larabci suna rubuta Hausa da su, hakan ya fara faruwa ne, tun lokacin da suke rubuta wasifa cikin Larabci daga wannan malami ko basarake zuwa wani, suka fara fago rubuta sunayen laƙabi inda ake hada shi da na yanka. A wancan lokacin idan za a rubuta sunan yanka ana ganin irin su a litattafan addinin sunayen irin 'Muhammadu' ko 'Abudllahi, amma wajen rubuta sunayen laƙabi irin su 'Rumfa' wanda yake laƙabi ne na sarkin Kano 'Muhammadu Rumfa'. Don haka, sai suka fago yadda za a rubuta sunan 'Rumfa' ta hanyar amfani da harrufun Larabci ta la'akari da tsarin sautin Hausa. A lokacin sun yi amfani da 'ra'un' a matsayin 'r' sai 'mimun' a matsayin 'm' sai 'fa'un' a matsayin 'f' da haka suka samar da sunan laƙabi na 'Rumfa', kuma daga irin wannan tsarin rubuta sunan laƙabi ne malamai suka ci gaba da amfani da sautukun Larabci suna rubuta Hausa ta yin la'akari da sautuka masu kama da sautukan Hausa. Daga nan kuma, don a saukaƙa hanyar mayyazewa duk bakafen Larabci an ba su wani irin lafazi mai jirwaye da lufazin Hausa. Saboda haka aka sami kalmomin Larabci da yawa da suke shiga na harshen Hausa. Haka kuma shi ya sa malamai da yawa suka tsunduma wajen amfani da waɗancan sautuka wajen rubuta harshen Hausa wanda aka fi sani da ajami.

Don haka, a jumlace za a ga cewa malamai sun sarrafa bakafe da wasulan Larabci wajen rubuta Hausa a fannoni da dama da suka hada da; waƙoƙi da labarai da sauran fannonin ilimi daban-daban.

3.3.2 Rubutun Boko

An fara rubuta Hausa cikin tsarin rubutun boko bayan haɗuwar Turawa da Hausawa. Rubutun boko yana ɗaya daga cikin ire-iren rubutu na duniya da aka rattaba tsare-tsarensu bisa tsarin abacada (abcd), waɗanda suka samo asali daga rubutun Latin. Kusan duk mutane kasashen Turai, misali Ingila; da Faransi; da Jamus; da Portugal; da Swithland; da Denmark da sauransu, irin wannan hanyar rubutun suke bi a duk makarantunsu da litattafansu da harkokinsu na sadarwa.

Saboda haka, tun da yake irin wannan rubutu suke amfani dashi, to duk al'ummar da suka haɗu da ita, irinta suke amfani wajen bayyana labaran da suka shafi wannan al'umma, kamar abin da ya shafi rayuwarsu, da wuraren zamansu da tsarin harshensu.

Turawa sun daɗe ba su sami labarin kasashen Afirka ba, sai daga baya a irin rubuce-rubucen da wasu suka yi inda suka ambaci wasu garuruwan da ke yankin Afirka irin waɗannan mutane sun haɗa da; Al-Hassan Ibn Muhammad Al-wzas Al-Fasi wanda ya rubuta littafi mai suna Leo Africanus a lokacin yana zaman kurkuku a kasar Italiya, a litaffin ya ambaci sunayen wasu garuruwan a kasar Hausa, wannan ya hasakawa Turawa, wanda daga nan suka fara shirin shiga Afrika. Waɗannan Turawa masu yawon gano Afrika hankalinsu ya fi ga fahimtar labarin kasa, amma duk da haka akwai wasu da suke rubuta waɗansu bayanai game da wasu harsuna na Afrika.

Masana na hasashen cewa a kasar Denmark ne aka fara rubuta kalmomin Hausa cikin rubutun boko tun a karni na 18. A cikin shekarar 1973 sarkin Denmark ya tura wakilai zuwa kasar Larabawa don gudanar da binciken kimiyya, amma mutum ɗaya ne ya rayu mai suna B.G. Niebuhr, wanda ya rubuta littafin a tsarin Larabci kasar Yemen. A cikin shekarar wani mutumin Tunis mai suna Abdurahaman ya kai ziyarar jakadanci kasar Denmark tare da wani bawansa mutumin Borno wanda yake magana da Barbarci, da Larabci, da Hausa. A lokacin Neibur ya zama tafinta tsakanin sarkin Denmark da Abdurahaman saboda, Neibur ya koyi Larabaci a tafiyar da suka yi, a sanadiyar haka, sai abota ta kullu tsakanin Neibuhr da Abdurahaman, har Neibuhr ya yi sha'awar koyon harshen Hausa da Barbarci daga bawan Abdurahaman, ya dukufa yana koyon Hausa, ta hanyar koyon sunayen abubuwa yana rubutawa gwargwadon yadda ya ji muryar kalmomin tare da fassara kamar haka:

<u>Yadda ya rubuta</u>	<u>Yana nufin</u>	<u>Ma'ana</u>
Dudsji	dutse	hill
koroma	korama	stream
crua	ruwa	water
daua	dawa	guinea-corn
sinkaffer	shinkafa	rice
motum	mutum	man
berni	birni	town
d.s.		

An buga waɗannan kalmomi da wasunsu a cikin littafi mai suna *Life of Neibuhr* a Denmark shekarar 1791 (Yahaya, 1988: 72-75).

A cikin Turawan da suka fantsama don gano Afrika a farkon karni na 19 waɗanda suka yi rubuce-rubuce game da harshen Hausa akwai Henrich Barth da J.F. Schon.

Henrich Barth Bajamushe ne, wanda aka dankawa ragamar gano kasashen Afrika a tsakanin shekarar 1850 zuwa 1855 a lokacin ya yi bincike-bincike ta fuskar asali da muhalli da harsunan Afrika.

Henrich Barth ya sayi wasu bayi guda byu, daya ana kiransa Dorugu daya kuma Abegga, sun zamar masa 'yan jagora, suna kuma koya masa Hausa. Bayan ya koma Ingila sai ya bar aikin, ya zauna wuri daya ya rubuta littattafai wadanda suka hada da:

- Trabel and Discoveries in North and central Africa.
- Collection of vocabularies of central African language.

Shi kuwa J.F. Schon shi ne Baturen da ake kira da gwarzo a fagen rubuce-rubucen cikin Hausa a Turai a karni na 20. Wasu daga littatafan da ya rubuta bayan yawace-yawace da nazarce-nazarce da ayyukan da ya yi na daidaita rubutun Hausa da kirkiro da wasu alamomi a rubutun Hausa sun hada da:

- Dictionary of the Hausa language.
 - Labari nagari
 - Africa-proverbs, tales and Historical fragments (Hausa texts).
 - Grammar of the Hausa language.
- d.s

Sauran Turawan da suka yi rubuce-rubuce a kan Hausa kafin karni na 20 zuwa farkon karni na 20 sun hada da: Dr. William Baikie, da C.H. Robinson; Da Francis W. Newmaan; da C.E.J. Whiting da Sauransu. Bayan ci gaba da Turawa suka yi da nazarin bagarori daban-daban na harshe Hausa a karni na 20 an sami gagarumin ci gaba wajen samuwar rubutun Hausa a tsarin abacada (abcd) watau tsarin Latin. Don haka, Turawa da yawa sun yi rubuce-rubuce cikin Hausa, kafan daga cikin wadannan Turawa sune; Hanns Vischer (Dan Hausa); da R.M. East; da G.P. Bargery; da R.C. Abraham; da N. Skinner; da P. Newman; da R.G. Schuh da sauransu.

Bugu da kari, a cikin wannan karni na 20 ne aka kafa makarantun boko a ko'ina a kasar Hausa, aka koyar da 'yan kasa Hausawa a nan gida da Turai, kuma suka zage dantse suka ci gaba da haɓaka rubuce-rubuce cikin Hausa, kan fannoni daban-daban, kamar yadda muke gani a duniyar ilmi ta wannan zamani. Don haka, tarihin rubutun Hausa ya faro ne daga Larabawa da Turawa har ya kawo ga 'yan kasa wato Hausawa.

Auna Fahimta

Kawo sunayen Turawa shida wadanda suka ba da gudummawa wajen samuwar rubutun Hausa.
Kawo littafai guda uku da J. F. Schon ya rubuta a kan Hausa.

3.5 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran a koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin samuwar rubutun Hausa.
- Yadda aka sami canje-canje a rubutun Hausa.
- Matakan da aka bi wajen inganta rubutun Hausa.
- Ci gaban da rubutun Hausa ya samu zuwa yanzu.

3.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Rubutun boko: - yana dāya daga cikin ire-iren rubutu na duniya da aka rattaba tsare-tsarensu bisa tsarin abacada (abcd), waɗanda suka samo asali daga rubutun Latin

3.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abdullahi, M. (1977). *Tafi*. Zaria: M.I.S. Press.

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigerian and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.

Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

3.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Kawo sunayen Turawa shida waɗanda suka ba da gudummawa wajen samuwar rubutun Hausa.
 - i- Henrich Barth
 - ii- J.F. Schon
 - iii- B.G. Niebuhr
 - iv- Dr. William Baikie
 - v- C.H. Robinson
 - vi- Francis W.
 - vii- Newman
 - viii- C.E.J. Whiting
- 2- Kawo littafai guda uku da J. F. Schon ya rubuta a kan Hausa.
 - i- Dictionary of the Hausa language.
 - ii- Labari nagari
 - iii- Africa-proverbs, tales and Historical fragments (Hausa tedfts).
 - iv- Grammar of the Hausa language.

Kashi Na Huɗu Bunkasar Rubutun Hausa

Abubuwan da ke ciki

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufar Darasi
- 4.3 Hanyoyin Bunkasa Rubutun Hausa
Auna Fahimta
- 4.4 Takaitawa
- 4.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 4.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

4.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin bunkasar rubutun Hausa, wanda ya kunshi yadda aka sami ci gaba a bangaren rubutun Hausa ta fuskoki daban-daban. Hakan kuma ya faru ne saboda bukatar littattafan karantawa sakamakon kafa makarantun boko da karancin littattafan karantawa. Bukatar hakan ya samo asali ne saboda mafi yawan rubuce-rubucen da Turawa suka yi a cikin Hausa sun tsara su ne don koyar da Turawa a kasashensu. Amma a nan ana bukatar a sami littattafan da za a yi amfani da su wajen koyar da Hausawa cikin Hausa. A sakamakon haka ne aka yunkura don a samar da littattafan da za a yi amfani da su wajen koyar da 'yan kasa, watau samar da littattafan Hausa.

4.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fahimtar tarihin bunkasar rubutun Hausa.
- Fahimtar hukumomi da ayyukansu wajen bunkasa rubutun Hausa.
- Gudummawar da Turawa da 'yan kasa suka bayar wajen bunkasar rubutun Hausa.
- Gano ci gaban da rubutun Hausa ya samu ta fuskar samuwar littattafai.

4.3 Hanyoyin Bunkasa Rubutun Hausa

An buɗe makarantar elemantare ta farko a Kano wada ake kira Makarantar ɗan Hausa a shekarar 1909 don koyar da ilmin zamani. Haka kuma, a tsakanin shekarar 1914 zuwa 1919 an buɗe karin

makarantu a wurare da dama a cikin jihar Arewa. Bayan makarantu sun samu a wurare daban-daban, wata matsala da ta addabi makarantun ita ce rashin littattafan karantawa. Saboda babu tsayayyun littattafan da aka rubuta da boko, musamma waƙanda aka tsara don koyarwa a kasar Hausa. Mafi yawan rubuce-rubucen da Turawa suka yi a cikin Hausa sun tsara su ne don koyar da Turawa a kasashensu. Amma a kasar Hausa duk littattafan da ake da su na Larabci ne, sai kuma rubuce-rubucen da aka yi cikin Hausa da rubutun ajami, waƙanda mafi yawansu waƙoƙi ne. A sakamakon haka ne aka yi yinkurin samar da littattafan da za a yi amfani da su wajen koyar da 'yan kasa, watau samar da littattafan Hausa. Don haka, sai aka yi tsare-tsare a lokuta daban-daban don cimma wannan burin, wasu daga cikin tsare-tsaren sun hada da:

- Kafa hukumar fassara
- Kafa hukumar taliki
- Kafa kamfanin gaskiya
- Kafa hukumar Norla
- Kafa kamfanin littattafan na NNPC

Kafa Hukumar Fassara

Ganin cewa makarantun ilmin zamani (boko) sun fara yawa a wurare daban-daban na jihar Arewa, amma suna fama da matsalar karancin littattafan koyarwa, sai Gwamnati ta kafa Hukumar Fassara mai suna *Translation Bureau* kanƙashin jagorancin Mr. C. E. J. Whitting a shekarar 1929 a Kano, sai kuma daga baya aka mayar da ita ofishinta na dindindin a Zariya a shekarar 1931. Sai kuma a shekarar 1932 aka miƙa shugabancinta hannun masanin Hausa, watau Dr. R. M. East (Skinner, 1980: 167).

Nauyin da aka dora wa wannan hukuma ta fassara guda huɗu ne kamar haka:

- i- Fassara littattafai daga waƙansu harsuna kamar Larabci da Turanci zuwa Hausa.
- ii- Wallafa littattafai cikin harshen Hausa
- iii- Shirya littattafai manya da kanana don karantawa a makarantu.
- iv- Taimakawa 'ya kasa su dinga wallafa littattafai.

Hukumar fassara ta yi ayyuka da yawa, ne fassara da wallafa littattafai, waƙanda aka yi amfani da su a makarantu, kuma har yanzu ana amfani da wasunsu. Kadan daga cikin littattafan da aka shirya a wannan hukuma sun hada da:

- Dare Dubu Da Daya
- Labarun Hausawa Da Maƙ wabtansu
- Labaru Na Da Da Na yanzu
- Saiful Maluki
- Sid Hausa Plays
- Littafin Lissafi
- Al'amuran Duniya da Na Mutane

- Koyarwar Labarin Kasa da Tarihinta
 - Littafi na Bakwai na Leo Africanus
- d.s.

afa Hukumar Talifi

A shekarar 1933 an canza sunan Hukumar fassara ta koma Hukumar Talifi, watau *Literature Bureau*. Domin a fafafa hukumar don a sami dammar wallafa littattafan a cikin Hausa a kan fannoni daban-daban. Bayan an canza sunan hukumar, Daraktan ilmi na jihar Arewa, Hanns Vischer (Dan Hausa) ya kaddamar da wani shiri na gudanar da gasar rubutu kagaggun labarai don samar da littattafan hira na labarai a tsarin rubutun zube. An dora nauyi gudanar da wannan gasar ga Hukumar Talifi wadda Dr. R.M. East yake shugabanta. Don haka, ya yi sanarwa tare da bayar da ka'idojin gasar, kuma an sanya cewa duk wanda ya kago labari a rubuce za a karba a buga, kuma za a ba shi na goro. Wannan ya ja hankalin malamai da dama inda suka rubuta littattafai su ka aika domin shiga gasar. Daga karshe an sami waƙanda suka yi nasara guda biyar kamar haka:

1. Ruwan Bagaja na Malam Abubakar Imam
2. Gandoki na Malam Bello Kagara
3. Shaihu Umar na Malam Abubakar Tafawa Balewa.
4. Idon Matambayi na Malam Muhammadu Gwarzo
5. Jiki Magayi na Malam John Tafida da Dr. R.M. East.

An buga waƙannan littattafai, kuma aka riƙa amfani da su a makarantu da kuma karantawa don nishaƙi. Muhimmin aikin wannan hukuma ta Talifi shi ne:

- Shirya littattafai
- Buga jarida (jaridar Nijeriya ta Arewa)

d.s

Kafa Kamfanin Gaskiya

Da farko Hukumar Talifi ke tsara duk littattafan da ake wallafa, da kuma jaridar Nijeriya ta Arewa wadda ta koma gaskiya ta fi kwobo. Amma a kan buga mafi yawa a Ingila, wasu a Ikko (Lagos), wasu a Government Printer ta Kaduna, wasu a Niger Press ta Jos, domin hukumar Talifi ba ta da maƙaba'a ta kanta. Saboda haka, domin neman sauƙi da hanzari sai Gwamnan Nijeriya na lokacin, sai Arthur Richards ya nemi gwamnatin Ingila ta taimaki hukumar Talifi da kuɗin sayan injinan buga littattafai da na gina kamfani. Gaskiya wanda ake kira gaskiya corporation da ke Zariya, gwamnatin Ingila ta tallafa an kammala ginin maƙaba'ar a shekarar 1945. Bayan samar da wannan kamafani ya zamo shi ne yake buga kusan duk littattafai da jaridun da ma'aikatan hukumar Talifi suka tsara. Irin littattafan da aka buga sun haɗa da:

- Ka koyi karatu
- Ka kara karatu
- Ka yi ta karatu

- Bala da Babiya
- Yawon duniyar Haji Baba
- Mungo Park Mabudfin Kwara.

Kafa Hukumar Norla

Sakamakon fadin jihar Arewa, da yawan mutanenta, da buƙatuwarsu ga ilmin zamani, sai gwamnatin jihar Arewa ta yanke shawarar yin wani shiri na yada ilmi ga manya, da kuma habaka rubuce-rubuce don kowa ya sami abin karantawa.

Don haka, a shekarar 1953 gwamnatin Arewa ta kafa kwamitin yaƙi da hajilci, wanda ya zama ya duba hanyoyin da suka kamata a bi don cim ma burin yada ilimin zamani, kwamitin ya kawo shawarwari kamar haka:

- Gudanar da azuzuwan koyarwa
- Shirya littattafai cikin Hausar boko da kuma wasu manyan harsunan arewa
- Koyar da turanci
- Tsara hotuna don koyar da ilmi a saukaƙe.

An yi yinkuri sosai wajen gudanar da kowane daya daga cikin manufodin da kwamitin yaƙi da jahilci ya zayyana. Don haka, an buƙe azuzuwan yaƙi da jahilci a ko'ina, tare da naƙa jami'an yaƙi da jahilci a kowane lardi domin kula da shirin.

Hanya ta biyu da kwamitin ya kawo ita ce ta shirya littattafai cikin Hausa a rubutun boko da na ajami. Don haka, aka kafa hukumar samar da adabi ta jihar arewa (North Regional Literature Agency) wadda ake kira da NORLA, wannan hukuma ta fara tsara littattafai tare da buga su a shekarar 1954.

Ayyukan da aka yi a hukumar NORLA suna da yawa, musamman tsarawa da buga littattafai iri-iri a kan fannoni daban-daban, da jaridu da waƙoƙi da kalandoji da hotunan wayar da kai da sauransu. Wasu daga ire-iren littattafan da aka tsara kuma aka buga a wannan hukuma sun haƙa da:

- Hanyar karatu
- Hanyar rubutu
- Hanyar lissafi
- Ajami da boko
- Yadda ake rubuta wasika
- Mu koyi hausa
- Mu yaƙi jahilci d.s.

Bugu da kari hukumar NORLA ta buga jaridu iri-iri waƙanda aka tsara don kowane Lardi na Jihar Arewa. Misali akwai jaridun da aka tsara aka buga a cikin harshen Hausa, waƙanda suka haɗa da:

<u>Sunan Jarida</u>		<u>Lardi</u>
• Jakadiya	-	ko'ina
• Alfijir	-	ko'ina
• Abiki	-	don makarantu
• Zaruma	-	Sokoto
• Gamzaki	-	Filato
• Himma	-	Katsina
• Sodangi	-	Kano
• Zumunta	-	Bauchi
• Bazazzaga	-	Zazzau
• Haske	-	Neja

d.s.

Wannan hukuma ta gudanar da ayyuka ta fuskar tsarawa da buga littattafai da jaridu a cikin harshen Hausa da sauran manyan harsunan jihar Arewa.

Kafa Kamfanin Littattafai na NNPC

An kafa kamfanin littattafai na Nijeriya ta Arewa (Northern Nigerian Publishing Company Limited), watau NNPC a shekarar 1966, sakamakon kulla yarjejeniya tsakanin Gwamnatin jihar Arewa da wani kamfanin tallan littattafai na Ingila mai suna Macmillan Publishers.

An ba wannan kamfani damar ya zaɓi duk littattafan da ya ga zai saya a cikin tsofaffin littattafan da aka buga a baya domin sabunta buga su.

Bugu da kari, kamfanin NNPC yana karɓar rubuce-rubuce mawallafan Hausa, bisa yarjejeniya, su buga don haɓaka rubuce-rubuce-Hausa. Baya ga littattafan da wannan kamfani ya buga a fannoni daban-daban, kamfanin ya gudanar da wata gasa ta wallafe-wallafen kagaggun labarai na Hausa, kamar yadda hukumar Talifi ta yi a shekarar 1933. Don haka, marubuta da dama sun shiga gasar, daga karshe aka zaɓi guda takwas aka yi musu kyauta. Daga cikin littattafan akwai:

- So Aljannar Duniya na Hafsat Abdulwahid
- Amadi na Malam Amah na Magaji Danbatta
- Mallakin zuciyata na Sulaiman I. Katsina.

Wadannan hukumomi da aikace-aikacen da suka gudanar sun tallafa sosai wajen bunƙasar rubutun Hausa.

Auna Fahimta

Kawo ayyukan da aka dɔra wa Hukumar Fassara.
Kawo littattafai huɗu da aka buga a gasar 1933.

4.4 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin bunkasar rubutun Hausa.
- Matakan da aka bi don bunkasa rubutun Hausa.
- Gudummawar Turawa da 'yan kasa wajen bunkasar rubutun Hausa.
- Ci gaban da rubutun Hausa ya samu zuwa yanzu.

4.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.

Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.

Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigerian and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

4.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Kawo ayyuka guda shida da aka dora wa Hukumar Fassara.
 - i- Dare Dubu Da Daya
 - ii- Labarun Hausawa Da Maƙ wabtansu
 - iii- Labaru Na Da Da Na yanzu
 - iv- Saiful Maluki
 - v- Six Hausa Plays
 - vi- Littafin Lissafi
 - vii- Al'amuran Duniya da Na Mutane
 - viii- Koyarwar Labarin Kasa da Tarihinta
 - ix- Littafi na Bakwai na Leo Africanus
- 2- Kawo littattafai huɗu da aka buga a gasar 1933.
 - i- So Aljannar Duniya
 - ii- Amadi na Malam Amah
 - iii- Mallakin zuciyata

RUKUNI NA BIYU

- Kashi na 1 Yadda Ake Amfani da Bakake Masu Qugiya
 Kashi na 2 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Bakake
 Kashi na 3 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

Kashi Na 1 Yadda Ake Amfani Da Bakake Masu Qugiya

Abubuwan da suke ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Bakake Masu Qugiya Cikin Rubutun Hausa
- 1.4 Muhimmancin Qugiya a Bakaken Hausa
Auna Fahimta
- 1.5 Takaitawa
- 1.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 1.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya kawo bayani yadda ake amfani da bakake masu kugiya a Hausa. Hausa na amfani da tsarin rubutun abajadin Turanci, amma kuma an lura da cewa akwai wasu sautuka da ake da su a Hausa amma babu su a tsarin abajadin Turanci, don haka ne masana suka yi kokarin karin wasu bakake domin cike wancan gibi da harshen Hausa ke da shi. Saboda haka, ne masana suka yi wa wasu bakake gyaran fuska ko kari ta fuskar rubutunsu domin su biya wannan bukatar da harshen Hausa ke da ita. Yana da muhimmanci marubuta su kula wajen amfani da bakake masu lanƙ wasa a inda ake da bukatar hakan, domin gujeewa canja ma'anar rubutu.

1.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fahimtar yadda ake amfani da bakaken masu kugiya.
- Fahimtar muhimmancin amfani da bakaken masu kugiya.
- Matsalolin da ake samu a wajen amfani da bakaken masu kugiya.

1.3 Bakake Masu Qugiya Cikin Rubutun Hausa

Masana harshen Hausa na da ra'ayin cewa akwai wasu sautuka da Hausa ke da su, amma ba su a bakafen turaci, don haka suka lura cewa a Turanci akwai bakafen da suka yi kusa da su ta fuskar furuci, saboda suka yi nazari cewa idan aka yi kekarin saka musu wata alama za su iya biyan wannan buƙatar. Bakafen da suka shafi wannan ɓangare su ne:

Manya: B D K 'Y

Kanana: ɓ d k 'y

An sha kai komo a kan yadda za a samar da waɗancan bakake, a gida da kasashen Turai. Wasu daga cikin Turawa sun yi amfani da digo a kasan sautuka masu kusanci da waɗancan sautuka wasu kuma sun yi amfani da alama a birbishinsu, amma daga baya bayan tanka da aka yi kan samar da ka'idojin rubutun Hausa an samar da mafita guda ɗaya, wadda aka amince a yi amfani da ita, don haka, aka samar da waɗannan bakake kamar haka:

B	daga	B
D	daga	D
Q	daga	K
'Y	daga	Y

Tun da aka samar da bakake masu kugiya, za a iya cewa bakafen suna taka rawa sosai wajen tsarin ma'anar kalmomi da furucinsu da kuma shiga da fitar kalmomi cikin jimla. Don haka, aka fahimci cewa rashin saka kugiya na iya zama lahani ga furucin baki. Haka kuma yana iya zama kuskure a rubutu. Idan kuma aka duba batun ta fuskar jimlolin Hausa za a ga cewa rashin amfani da bakake masu kugiya a inda ake da buƙatar hakan yana gur ɓata ma'anar jimla; ko dai ya sa jimlar ta yi harshen damo ko a kasa gane ma'anar gaba ɗaya. Don haka, yana da muhimmanci a tantance bakin da ya kamata a yi amfani da shi a lokacin rubutu. Ga misalan wasu bakake masu kugiya da matsalolin da ake samu wajen amfani da su ko rashin amfani da su.

/b/ da / ɓ /

Ba kugiya

bari
bara
baga
bara
bawo
gaba
sabo
daba
taba
yaba
saɓawa
maɓuga

Da kugiya

ɓari
ɓara
ɓaga
ɓara
ɓawo
gaba
sabo
daba
taba
yaba
saɓawa
maɓuga

kabawa

d.s.

/d/ da /d/**Ba Kugiya**dokidaradaurikadawasadakafadawahudagargadamahuda

d.s.

/k/ da /k/**Ba Qugiya**kaƙayakuƙurakuƙiramaƙaradaƙuwasaƙisaƙahaƙƙi

d.s.

y/ da /'y/**Ba Kugiya**yayayayansuyarkuyarta

d.s.

kabawa**Da Kugiya**dokidaradaurikadawasadakafadawahudagargadamahuda**Da Qugiya**ƙaƙayakuƙurakuƙiramaƙaradaƙuwasaƙisaƙahaƙ ƙi**Da Kugiya**

'ya' ya

'ya' yansu

'yarku

'yarta

Idan aka lura da waƙannan misalai da aka kawo, za a ga kugiya da rashin kugiya ya haddasa canza ma'anonin kalmomin. Idan aka nazarci kalmomin da aka kawo za a ga kalmomi ne masu sigar rubutu iri ɗaya da yawan gabobi ɗaya amma yin amfani da kugiya a baki ɗaya ya sa ma'anonin kalmomin sun bambanta. Misali kalmomi 'sabo' da 'sabo', ta farko na nufin sabawa, sannan 'sabo' na nufin kaucewa ƙa'idar wani abu.

Haka kuma kalmar 'kura' da 'ƙura' sun bambanta ne ta fuskar amfani da kugiya a bakin 'k' na farkon kalma, don haka ma'anar ta canza kamar haka, kalmar 'kura' na nufin wata dabbar daji, wamma 'ƙura' na nufin dattin da ake samu sakamakon iska. Amma a ɓangaren da aka yi amfani

da kalmomin 'gardi' da 'gardfi' za a ga su ma sun sha bamban ta bangaren ma'ana, domin 'gardi' na nufin babban mutum maji karfi amma 'gardfi' na nufin wani dandano. Haka kuma, kalmomin *yaya* da 'ya 'ya irinsu daya a tsari da gaba, amma sun sha bamban ta fuskar kugiya don haka ma'na ta canza, misali *yaya* na nufin wanda ya girmi mutum amma 'y 'ya na nufin yara.

Saboda haka, amfani da kugiya a wadannan bakake da aka kawo na kawo canjin ma'anar kalmomi, don haka, ya zama wajibi, ga mai rubutu ya lura wajen da ya kamata a yi amfani da baki mai kugiya ya tabbatar an yi hakan don samar da cikakkiyar ma'ana.

3.2 Muhimmancin Kugiya a Bakaken Hausa

Tsarin rubutu na abacada (abcd) da Hausawa suka aro daga Turawa an yi wa huɗu daga ciki kugiya kamar yadda aka yi bayani a baya. Yin kugiya ya taso ne domin bukatar cike wani gurbi na furucin Hausa da babu su a Turanci. Samar da wadannan bakake gagarumar nasara ce a wajen rubutun Hausa. Don haka, wadannan bakake masu kugiya na da matuƙar muhimmanci a rubutun Hausa, daga cikin muhimmancinsu akwai:

Tantance Ma'anar Kalmomi

A rubutun Hausa akan samu wasu kalmomi da ke da gaɓoɓi iri ɗaya, karin murya iri ɗaya, yadda ake rubuta su iri ɗaya, amma yin amfani da kugiya a ɗaya daga cikin bakaken cikin kalmar ya bambanta ma'anarsu. Ga misali:

kura	-	ƙura
kara	-	ƙara
bari	-	ɓari
yaya	-	'ya'ya
doki	-	ɗoki

Fito da Bahaushen Furuci

A sakamakon samuwar kungiya aka sami damar furta wasu kalmomin Hausa, waɗanda babu su a tsarin furucin boko. Bincike ya nuna cewa waɗanda ba Hausawa ba kan sami matsala wajen furta kalmomin da ke ɗauke da kugiya waɗanda asalinsu na Hausa ne. mafi yawan lokuta sukan furta bakaken ba tare da yin amfani da kugiya ba.

Misali wajen furta:

<u>Da kugiya</u>	<u>Ba kugiya</u>
• barawo	barawo
• ƙarami	karami
• fada	fada
• ƙesai	kosai

Don haka, ana gane mutumin da ya iya furta kalmomin Hausa in har ya iya furta bakake masu lank wasa, kuma hakan na fito da cikakkiyar

ma'na, amma rashin amfani da kugiyar na gurbata ma'ana ko kuma rasa ma'na gaba daya. Misali 'barawo' in ba kugiya 'barawo' ba wata ma'na da za a samu mai kama da abin da ake nufi.

Auna Fahimta

Kawo bakafen masu kugiya manya da kanana guda uku.
Kawo yadda ake amfani da kugiya a rubutun Hausa.

1.4 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Yadda ake amfani da bakafen masu kugiya.
- Muhimmancin yin amfani da bakafen masu kugiya.
- Matsalolin da ake samu wajen amfani da bakafen masu kugiya.
- Bambancin da ake samu sakamakon yin amfani da bakafen masu kugiya

1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Baqaqen masu qugiya: - baqaqen masu lanqwasa.

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idoin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

- Dangambo, A. (1993). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa*. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

1.6 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Kawo bakafen masu kugiya manya da kanana guda uku.
 - i- Manya: B D K
 - ii- Kanana: ɓ d k
 - iii- Kawo yadda ake amfani da kugiya a rubutun Hausa.
 - ɓari
 - ɓara
 - ɗara
 - ɗauri
 - kaɗawa
 - kaya
 - kura
 - kira
 - makara

Kashi Na Biyu Yadda Ake Amfani Da Tagwayen Bakake

Abubuwan da suke ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufar Darasi
- 1.3 Rubutan Bakake Masu Goyo
- 1.4 Daurin Bakake Masu Goyo
Auna Fahimta
- 2.5 Takaitawa
- 2.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 2.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin tagwayen bakake (masu goyo) na Hausa da yadda ake amfani da su a tsarin rubutun daidaitacciyar Hausa. Tagwayen bakake su ne ake kira da bakake masu goyo, kuma bakake guda biyu mabambanta ake hadawa wuri guda domin samar da wani furuci na musamman, wanda idan aka yi amfani da daya daga ciki ba za a sameshi ba. A harshen Hausa akwai bakake masu goyo da dama, amma har yanzu wasu masu marubuta na yin kuskuren amfani da su a rubuce-rubucensu, musamman wajen rubuta kalmomi masu kunshe da irin bakaken da ke zaman gaba ko wajen daurin bakake masu goyo a kalma. Don haka, ya kamata a fahimci yadda ake amfani da waɗannan bakake don inganta rubutun Hausa.

2.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fahimtar yadda ake amfani da bakaken masu goyo.
- Fahimtar muhimmancin amfani da bakaken masu goyo.
- Matsalolin da ake samu a wajen amfani da bakaken masu goyo.

2.3 Rubuta Kalmomi masu Bakake masu Goyo

A harshen Hausa, ana samun bakake masu goyo (tagwayen bakake) a ya yin da aka takura iska mai fitowa daga huhu a wuri biyu na furucin bakake biyu, ko da yake furuci na farko ya fi na biyun tasiri ko muhimmanci (Wurma, 2005:43).

Mutane da yawa kan yi kuskure a wajen rubuta kalmomi masu goyon bakafe. Kadon daga dalilan yin haka shi ne tasirin Ingilishi (Turanci), domin ba shi da irin wadannan bakafe, sai kuma rashin sani ka'idojin rubutun Hausa. Sau da yawa idan aka zo rubuta irin wadannan kalmomi a kan manta da bakin na biyu, kuma hakan yakan haifar da nakasu a tsarin furuci duk da cewa ma'ana na fitowa. Abin da ya kamata a yi, shi ne a rubuta su kamar yadda ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa ya tanada. Ga misalan irin wadannan kalmomi kamar haak:

Kuskure

Sokoto

Gonja

kongila

kos

Gorzo

Gombe

d.s.

Daidai

Sakkwato

Gwanja

kwangila

kwas

Gwarzo

Gwambe

3.2 Daurin Bakake Masu Goyo

Daurin bakake masu goyo ya sha bamban da daurin gwaurayen bakafe, domin a daurin gwaurayen bakafe abin da aka furta shi ake rubutawa sabanin daurin bakake masu goyo, ba dukkan bakaken da ake furtawa ake rubutawa ba, amma ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa ta yarda a rubuta su duka.

Ga misalai kamar haka:

Bakin /fy/**Kuskure**

fyafyfyade

fyafyfyace

fyafyfyalle

Daidai

fyafffyade

fyafffyace

fyafffyalle

Bakin /gw/**Kuskure**

gwagwawado

gwagwawaba

guragwawama

Daidai

gwaggwado

gwaggwaba

guraggwama

Bakin /kw/**Kuskure**

kwakkwaba

kwakkwaso

kwakkware

Daidai

kwakkwaba

kwakkwaso

kwakkware

Bakin /kw/**Kuskure**

kwak kw wara

kwak kw wafi

Daidai

kwak k wara

kwak k wafi

Bakin /gy/**Kuskure****Daidai**

gyagygyara

gyaggyara

Bakin /ky/**Kuskure**

kyakykyawa

d.s.

Daidai

kyakkyawa

Baya ga wadannan bakake masu goyo akwai wasu bakake guda biyu da ake ganin su da alamu bibbiyu, su ne 'sh' da 'ts'. Su wadannan ba su cikin bakake masu goyo amma kuma a tagwaice suke tafiya a matsayin baki daya mai alama sauti daya. Don haka ana samun matsala a wajen daurinsu kamar yadda bakake masu goyo suke. Ga misali:

Bakin /sh/**Kuskure**

shashshaka

shashshafa

shashshara

Bakin /ts/**Kuskure**

tsatstsara

tsetstsefe

tsatstsara

d.s.

Daidai

shasshaka

shasshafa

shasshara

Daidai

tsattsara

tsattsefe

tsattsara

Wadannan bakake da aka kawo ana samun matsala a wajen rubuta su, don haka ya dace marubuta su yi nazari sosai domin gano yadda ya kamata su yi amfani da su bisa tsarin ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa.

Auna Fahimta

Kawo bakaken Hausa masu goyo manya da kanana guda uku.
Kawo a kalla kalmomin guda takwas masu dauke da baki mai goyo.

2.4 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Yadda ake amfani da bakaken masu goyo.
- Muhimmancin yin amfani da bakaken masu goyo.
- Matsalolin da ake samu wajen kin amfani da bakaken masu goyo.
- Bambancin da ake samu sakamakon yin amfani da bakaken masu goyo a kalma.

2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

- Take : - kalma ce mai nufin yaba kai ko kwarzanta ko zuga kai.
- Karin Magana: - zance ne a dunkule mai faffadar ma'ana, wato wata gajeriyar magana ce kunshe da voyayyiyar ma'ana ko dogon bayani in aka warware.

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Batagarawa A. G. (1986). Taƙaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idoin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

Dangambo, A. (1993). Qa'idoin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.

Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.

Mahmoud, I. (2001). *Qa'idoin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.

Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.

- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigerian and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zaria: NNPC.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Kawo bakafen Hausa masu goyo manya da kanana guda uku.

Manya	qanana
- KW -	kw
- KY -	ky
- GY -	gy
- GW -	gw
- 2- Kawo a kalla kalmomin guda takwas masu dauke da baki mai goyo.
 - fyaffyade
 - fyaffyace
 - fyaffyalle
 - gwagwgwado
 - gwaggwaba
 - kwakkwaba
 - kyakkyawa

Kashi Na Uku Yadda Ake Amfani Da Tagwayen Wasula

Abubuwan Da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufar Darasi
- 3.3 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula
Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo yadda ake amfani da tagwayen wasulan Hausa bisa ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Tagwayen wasula sun sha bamban da tilon wasula wajen amfani da su. Sau da yawa marubuta kan yi amfani da tilon baki a inda ya kamata su yi amfani da tagwayen wasali, wadda hakan yakan canja ma'nannar kalma ko rashin fitowar cikakkiyar ma'anar kalma. Don haka, sanin yadda ake amfani da tagwayen wasula wani muhimmin al'amari ne wajen samar da ingantaccen rubutu wanda za a fahimta kamar yadda ake bukata.

3.2 Manufarin Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fahimtar yadda ake amfani da tagwayen bakake.
- Fahimtar muhimmancin amfani da tagwayen bakake.
- Matsalolin da ake samu a wajen kin amfani da tagwayen bakake.

3.3 Yadda Ake Amfani da Tagwayen Wasula

Wasali harafi ne, wanda wajen furucinsa iska ba ta samun takura sosai (Wurma, 2005:52). A rubutun Hausa amfani da wasali dole ne, sabanin wasu harsunan. Bakafen Hausa sun rabu zuwa gida biyu akwai; tilo da kuma tagwai. Tagwayen wasulan Hausa suna da siga biyu. Sai an soma furta wasalin farko sannan a furta na biyu a lokaci guda. Sani (1999:17) ya nuna cewa akwai tagwayen wasula guda uku kamar haka: 'ai, da au, da ui'. Ana amfani da tagwayen wasula ka'idar rubutun daidaitacciyar Hausa. Don haka kuskure ne a riƙa amfani da gajeren wasali a wurin da

ya kamata a yi amfani da tagwan wasali, saboda hakan na canza furucin kalma ko gaɓar kalma wanda hakan kan sa mai karatu ko sauraro ya sha wahala wajen fuskantar abin da ake nufi a kalmar. Ga misali:

Kuskure

temako

kose

sorayi

tsotsayi

tosayi

meta

fefe

reni

lema

sheda

kibo

d.s.

Daidai

taimako

kosai

Saurayi

tsautsayi

tausayi

maita

faijai

faini

laima

shaida

kibau

Idan aka duba waɗannan misalai da aka kawo za a ga yadda ake yin kuskuren rubua wasu kalmomin masu ɗauke da tagwayen wasula wanda hakan yana canja tsarin furuci kalma ko gaɓoɓin kalmar Hausa. Sau da yawa kuma hakan na haifar da rikici wajen fahimtar ma'nar da ake buƙata kalma ta isar. Misali a kalmar 'taimako' idan ba a yi amfani da tagwan wasali ba sai ka ji ana cewa 'temako' wanda wannan ba daidaitacciyar Hausa ba ce, wani karin harshe ne cikin karuruwan harshen Hausa. Kuma bisa ka'idar daidaitacciyar Hausa ana yin rubutu ne da tsarin daidaitacciyar Hausa.

Auna Fahimta

Kawo tagwayen wasulan Hausa manya da kanana.

Kawo a kalla kalmomin guda goma masu ɗauke tagwayen wasula.

3.5 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Yadda ake amfani da tagwayen wasula.
- Muhimmancin yin amfani da tagwayen wasula.
- Matsalolin da ake samu wajen kin amfani da tagwayen wasula.
- Bambancin da ake samu sakamakon yin amfani da tagwayen wasula a kalma.

3.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

- Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.
- Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.
- Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.
- Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.
- Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.
- Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.
- Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.

Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

3.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1- Kawo tagwayen wasulan Hausa manya da kanana.

Manya	Qanana

AU	au

AI	ai

UI	ui

2- Kawo a kalla kalmomin guda goma masu dauke tagwayen wasula.

i- Aiki

ii- Auna

iii- Guiwa

iv- Saiwa

v- Taiki

vi- Gwauro

vii- Taure

viii- Mai

ix- Sauro

x- sauri

RUKUNI NA UKU

- Kashi na 1 Tsarin Jimla a Rubutun Hausa
- Kashi na 2 Rubutun Sakin Layi
- Kashi na 3 Tsarin Rubuta Take
- Kashi na 4 Rubutun Hausa Jiya da Yau

Kashi Na Daya Tsarin Jimla A Rubutun Hausa

Abubuwan da Suke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufofin Darasi
- 1.3 Ma'anar Jimla
- 1.4 Tsarin Jimla a Rubutun Hausa
Auna Fahimta
- 1.5 Takaitawa
- 1.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 1.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayani a kan jimlar Hausa, in da ya kunshi bayanin ma'anar jimla da kuma sigogin jimlar Hausa, wanda zai hada da sassan da ke funshe a jimlar Hausa da kuma tubalan da ake samu a kowanne sashi na jimlar Hausa. Jimla na da matuƙar amfani wajen gina labari domin idan ba a gina jimla mai kyau ba to labari ko bayani ba zai zama mai kyau ba. Don haka, ya kamata masu rubutu su nazarci tsarin rubuta jimla kafin su fara rubuta duk wani labari ko bayani da su ke so su rubuta.

1.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Bayyana ma'anar jimla.
- Fahimtar sassan jimlar Hausa.
- Fahimtar rukunan gina jimlar Hausa.
- Fahimtar rabe-raben jimla Hausa.

1.3 Ma'anar Jimla

Jimla magana ce cikakkiya mai ma'ana, wadda ake ginawa bisa wasu ka'idojin harshe na musamman (Sani, 2011:78). Ana amfani da kalmomi daban-daban wajen gina jimla waƙanda ake kira tubala, don haka, kowace jimla na kunshe da kalmomin daban-daban, hakan kuma ya danganta da irin saƙen da mai magana ko rubutu ke so ya isar. Ana samun jimla mai ɗauke da yawan kalmomin ana kuma samun mai ɗauke da ƙaranci kalmomin. Babban abin da ake nema a jimla shi ne samuwar ma'ana ba yawa ko ƙarancin kalmomin ba, domin a kan sami jimla mai ɗinbin kalmomin amma ba takaimaimiyar ma'ana ko kuma a sami jimla mai kalmomin kaɗan da cikakkiyar ma'ana.

Auna Fahimta

Me ka fahimta da jimla?

3.2 Tsarin Jimla a Rubutun Hausa

Kamar sauran harsunan duniya, harshen Hausa na da tsarin gina jimla, waƙanda ke zama ginshiki wajen samuwar kaɓaɓɓiyar jimla. Jimlar Hausa na da muhimman sassa ko yankuna guda biyu, kuma kowanne sashe ko yanki na kunshe da wasu tubala, waƙanda wasu kalmomin ne da ake amfani da su wajen gina shi da su. Kamar yadda Sani (2011:78) ya kawo akwai sashi ko yankin suna da kuma sashi ko yankin bayani.

Yankin Suna a Jimla

Yankin suna wanda ake kira da 'aikau' wani yanki ne da yake zuwa a farkon jimla, kafin yankin bayani. Kuma wannan yanki ne da ake samun wanda ya yi aiki a jimlar wanda ake kira 'aikau', don haka, ana samun kalmomin da ake kira tubala da su ke zuwa a wannan yanki. Akan sami wasu su zo kafin suna wasu kuma bayan suna su ke zuwa, amma duk a yankin suna kafin yankin bayani. Bugu da ƙari akwai wasu kalmomin da sukan zo kafin suna kuma sukan zo bayan suna. Ga misalan kalmomin da ke zuwa kafin suna:

- Sifa.
Misali: **farar** mota
- Nunau dogo.
Misali: **wannan** gidan
- Mafayyaci.
Misali: **wata** mota
- Tsigilau.
Misali: **ɗan** goron
- Doguwar mallaka.
Misali: **nawa** gidan

Duk waƙannan da aka kawo sun zo ne kafin suna wanda ake kira 'aikau' don haka za a iya cewa tubala ne da ke gabatar suna.

Amma kalmomin da ke zuwa bayan suna a yankin suna sun haɗa da:

- Sifa.
Misali: mota **fara**
- Ma'auni.
Misali: littafi **ɗaya**
- Madanganci.
Misali: littafin **in**
- Nunau Gajere.
Misali: littafin **nan**
- Gajerar mallaka.
Misali: littafin **nsa**

Wannan shi ne yakin suna da muƙarrabansa. Kuma hakan ya nuna cewa ba wai suna ne kaɗai ke zuwa a yankin suna ba akwai nau'o'in kalmomin daban-daban. Haka kuma akwai waɗanda su ke zuwa gabanin suna kuma su zo bayan suna kamar 'sifa' da 'nuna' da 'mallaka' sai dai siffarsu na candawa kamar yadda aka gani a misalanmu.

Yankin Bayani a Jimla

Yankin bayani a jimla, yanki ne da ya ke bayani a kan yankin suna. Kuma yanki ne da ke funsar aiki a wani lokacin. Don haka, za a iya cewa yankin bayani a jimla na iya zuwa kala biyu; mai aikatau da maras aikatau.

Yankin bayani mai aikatau shi ne, yankin da ya ke ɗauke da kalmar aiki. Amma yankin bayani maras aikatau shi ne yankin da bai funshi kalmar aiki ba, sai dai bayani kawai.

A ɓangaren yankin bayani akwai kalmomi ko tubalan ginin jimar da ke zuwa kafin aikatau da kuma waɗanda ke zuwa bayan aikatau. Waɗanda ke zuwa bayan aikatau sun haɗa da:

- Zagin aikatau.
Misali: **ya** zo
- Manunin lokacin.
Misali: **yakan** zo
- Karfafau.
Misali: ya **dai** zo

Waɗannan su ne kalmomin masu gabatar aikatau a yankin bayani, Saboda suna zuwa ne kafin kalmar aiki.

Kalmomin da ke zuwa bayan aikatau kuwa sun haɗa da:

- Suna.
Misali: ya sayi **keke**
- Wakilin suna.
Misali: ya mare **shi**

- Sifa.
Misali: ya sayi **fari**
- Bayanai.
Misali: ya zo **da wuri**

Wadannan da ma wasunsu jimlar Hausa ke kunsu a manyan yankunanta guda biyu, wato yankin suna da yankin aiki, haka kuma ana kiran su da tubalan ginin jimla.

Auna Fahimta

Kawo tubalan (kalmomin) da ake gina jimla da su guda biyar.
Kawo sassan jimla tare da bayaninsu.

1.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa da suka haɗa da:

- Ma'anar jimla.
- Sigogin jimlar Hausa.
- Tubalan gini jimlar Hausa da yadda ake amfani da su.
- Yankunan jimlar Hausa.

1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

'Aikau': - wani yanki ne da yake zuwa a farkon jimla, kafin yankin bayani.

Jimla: - magana ce cikakkiya mai ma'ana, wadda ake ginawa bisa wasu ka'idojin harshe na musamman.

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.

- Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.
- Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.
- Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

1.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Kawo tubalan (kalmomin) da ake gina jimla da su guda biyar.
 - i- Sifa.
 - ii- Nunau dogo.
 - iii- Mafayyaci.
 - iv- Tsigilau.
 - v- Doguwar mallaka.
 - vi- Ma'auni.
 - vii- Madanganci.
 - viii- Nunau Gajere.
 - ix- Gajerar mallaka.
- 2- Kawo sassan jimla tare da bayaninsu.

Yankin Suna a Jimla

Yankin suna wanda ake kira da 'aikau' wani yanki ne da yake zuwa a farkon jimla, kafin yankin bayani. Kuma wannan yanki ne da ake samun wanda ya yi aiki a jimlar wanda ake kira 'aikau', don haka, ana samun kalmomin da ake kira tubala da su ke zuwa a wannan yanki. Akan sami wasu su zo kafin suna wasu kuma bayan suna su ke zuwa, amma duk a yankin suna kafin yankin bayani. Bugu da kari akwai wasu kalmomin da sukan zo kafin suna kuma sukan zo bayan suna. Ga misalan kalmomin da ke zuwa kafin suna:

- Sifa.
Misali: **farar** mota
 - Nunau dogo.
Misali: **wannan** gidan
 - Mafayyaci.
Misali: **wata** mota
 - Tsigilau.
Misali: **dan** goron
 - Doguwar mallaka.
Misali: **nawa** gidan
- Duk waɗannan da aka kawo sun zo ne kafin suna wanda ake kira 'aikau' don haka za a iya cewa tubala ne da ke gabatar suna. Amma kalmomin da ke zuwa bayan suna a yankin suna sun haɗa da:
- Sifa.
Misali: mota **fara**
 - Ma'auni.
Misali: littafi **ɗaya**
 - Madanganci.
Misali: littafin **n**
 - Nunau Gajere.
Misali: littafin **nan**
 - Gajerar mallaka.
Misali: littafin **nsa**

Wannan shi ne yakin suna da mukarrabansa. Kuma hakan ya nuna cewa ba wai suna ne kadai ke zuwa a yankin suna ba akwai nau'o'in kalmomin daban-daban. Haka kuma akwai wafanda su ke zuwa gabanin suna kuma su zo bayan suna kamar 'sifa' da 'nuna' da 'mallaka' sai dai siffarsu na candawa kamar yadda aka gani a misalanmu.

Yankin Bayani a Jimla

Yankin bayani a jimla, yanki ne da ya ke bayani a kan yankin suna. Kuma yanki ne da ke funsar aiki a wani lokacin. Don haka, za a iya cewa yankin bayani a jimla na iya zuwa kala biyu; mai aikatau da maras aikatau.

Yankin bayani mai aikatau shi ne, yankin da ya ke dauke da kalmar aiki. Amma yankin bayani maras aikatau shi ne yankin da bai funshi kalmar aiki ba, sai dai bayani kawai.

A bangaren yankin bayani akwai kalmomi ko tubalan ginin jimar da ke zuwa kafin aikatau da kuma wafanda ke zuwa bayan aikatau. Wafanda ke zuwa bayan aikatau sun hada da:

Kashi Na Biyu Rubutun Sakin Layi

Abubuwan da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufofin Darasi
- 2.3 Rubutun sakin layi
Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo bayanin yadda ake so tsarin rubutun sakin layi ya kasance bisa tsarin ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Sakin layi wani muhimmin ɓangare a rubutu wanda ke kunshe da cikakkiyar manufa ko wani yanki na cikakkiyar manufa. Ana samar da sakin layi ne ta hanyar harhafa jimlooli, su kuma jimlooli ana samar da su ne ta hanyar harhafa kalmomi. Don haka, sakin layi kunshe yake da kalmomi da jimlooli waɗanda duk an yi bayanin yadda ake rubuta su a tsarin ka'idojin rubutun daidaitacciyar Hausa. Yana da muhimmanci ga wanda ya nazarci yadda ake rubuta kalmomi da jimlooli ya kuma ba da himmanci wajen koyan ko nazarin yadda ake samar da sakin layi a tsarin rubutun Hausa.

2.2 Manufofin Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fahimtar ma'anar sakin layi.
- Fahimtar ka'idojin sakin layi a rubutu.
- Fahimtar yadda ake amfani da sakin layi a rubutu.
- Gano muhimmancin ko amfani sakin layi a rubutu.

2.3 Rubutun Sakin Layi

Idan mutum ya fahimci ka'idojin rubuta kalmomi da kuma ka'idojin rubuta jimlooli sosai yadda ya kamata abin da ya rage masa shi ne fara rubutu. Amma kafin nan mai rubutu ya kamata ya san yadda zai yi amfani da jerin jumlolin da yake da su wajen kulla tunaninsa ta hanyar amfani da sakin layi.

Ana amfani da sakɓin layi a rubutu domin isar da wani sake, in kuma sakɓon yana da yawa sai a raba zuwa wani sakɓin layin, amma dai a tabbatar sakɓin layin ya kunshi wani abu da mai karatu zai iya fahimtar wani abu ko da ba duka manufar ba ce.

Akwai ka'idojin da aka amince da su wajen rubuta sakɓin layi wasu daga cikin ka'idojin sun hada da:

- Akan fara sakɓin layi da babban baki ko babban wasali. Don haka, ya zama kuskure idan mai rubutu ya fara rubuta sakɓin layi da karamin baki ko karamin wasali.
- Akan dan rage 'yar tazara kafin a fara rubuta sakɓin layi a layin farko na rubutun ko kuma a bar 'yar tazara a tsakanin sakɓin layin da ya gabata da wanda ake shirin rubutawa, wannan 'yar tazara zata wuce tazarar da ake bari a duk tsakanin layukan rubutu. Don a nuna cewa sabon sakɓin layi ne.
- Ya kamata sakɓin layi ya kunshi abubuwa muhimmai a cikinsa. Abin nufi a nan shi ne ko da sakɓin layi bai kunshi manufa gaba daya ba, to ya kamata ya kunshi a kalla wani muhimmin bayanin da mai karatu zai iya fahimtar wani abu dangane da babbar manufar da ake son isarwa.
- Ba a son sakɓin layi ya cika yawa ko ya yi tsawo. Domin idan sakɓin layi ya yi yawa mai karatu kan kesa har karatun ya gundureshi ba tare da ya fahimci wani abu ba, amma idan sakɓin layi ba mai tsawo ba ne, mai karatu zai yi saurin karanta shi da kuma samun damar hutawa ta gajeren lokaci, kafin ya ci gaba da sakɓin layi na gaba.
- Ba a so sakɓin layi ya yi kankanta ko kadan k warai. Misali a ce sakɓin layi da jimla daya, ko biyu, ko uku. Domin idan sakɓin layi ya yi kadan k warai ba zai kunshi abin da ake so ba, kamar yadda aka ce ana so sakɓin layi ya kunshi abubuwa muhimmai a cikinsu.
- Ana rufe sakɓin layi da alamar aya. Alamar aya ita ce alamar da ake amfani da ita wajen doguwar dakatawa. Don haka, idan an kammala sakɓin layi ana amfani da aya domin wuri ne da mai karatu yake da damar tsayawa don ya huta na gajeran lokaci yin amfani da wata alamar tsayawa ba aya da dangoginta ba kuskure ne.

Auna Fahimta

Kawo ma'ana da sigar sakɓin layi.

Kawo ka'idoji guda uku da ake so sakɓin layi ya kunsu.

2.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Sigar da ake rubuta sakɓin layi.
- Siffon sakɓin layi.
- Muhimmancin yin amfani da sakɓin layi.

2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

sakɓin layi: - rubutu domin isar da wani saƙo.

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idoin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

Dangambo, A. (1993). Qa'idoin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.

Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.

- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigerian and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Kawo ma'ana da sigar sakin layi.
Ana amfani da sakin layi a rubutu domin isar da wani saƙe, in kuma saƙon yana da yawa sai a raba zuwa wani sakin layin, amma dai a tabbatar sakin layin ya ƙunshi wani abu da mai karatu zai iya fahimtar wani abu ko da ba duka manufar ba ce.
- 2- Kawo ƙa'idoji guda uku da ake so sakin layi ya ƙunsa.
Akwai ƙa'idojin da aka amince da su wajen rubuta sakin layi wasu daga cikin ƙa'idojin sun haɗa da:
 - Akan fara sakin layi da babban baƙi ko babban wasali. Don haka, ya zama kuskure idan mai rubutu ya fara rubuta sakin layi da ƙaramin baƙi ko ƙaramin wasali.
 - Akan ɗan rage 'yar tazara kafin a fara rubuta sakin layi a layin farko na rubutun ko kuma a bar 'yar tazara a tsakanin sakin layin da ya gabata da wanda ake shirin rubutawa, wannan 'yar tazara zata wuce tazarar da ake bari a duk tsakanin layukan rubutu. Don a nuna cewa sabon sakin layi ne.
 - Ya kamata sakin layi ya ƙunshi abubuwa muhimmai a cikinsa. Abin nufi a nan shi ne ko da sakin layi bai ƙunshi manufa gaba ɗaya ba, to ya kamata ya ƙunshi a kalla wani muhimmin bayanin da mai karatu zai iya fahimtar wani abu dangane da babbar manufar da ake son isarwa.
 - Ba a son sakin layi ya cika yawa ko ya yi tsawo. Domin idan sakin layi ya yi yawa mai karatu kan ƙesa har karatun ya gundureshi ba tare da ya fahimci wani abu ba, amma idan sakin layi ba mai tsawo ba ne, mai karatu zai yi saurin karanta shi da kuma samun damar hutawa ta gajeren lokaci, kafin ya ci gaba da sakin layi na gaba.
 - Ba a so sakin layi ya yi ƙanƙanta ko kaɗan ƙ warai. Misali a ce sakin layi da jimla ɗaya, ko biyu, ko uku. Domin idan sakin layi ya yi kaɗan ƙ warai ba zai ƙunshi abin da ake so ba, kamar yadda aka ce ana so sakin layi ya ƙunshi abubuwa muhimmai a cikinsu.
 - Ana rufe sakin layi da alamar aya. Alamar aya ita ce alamar da ake amfani da ita wajen doguwar dakatawa. Don haka, idan an kammala sakin layi ana amfani da aya domin wuri ne da mai karatu yake da damar tsayawa don ya huta na gajeran lokaci yin amfani da wata alamar tsayawa ba aya da dangoginta ba kuskure ne.

Kashi Na Uku Tsarin Rubuta Take

Abubuwan da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufofin Darasi
- 3.3 Tsarin Rubuta Take
Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

A wannan kashi an kawo ma'anar take da kuma bayanin yadda ake rubuta take bisa tsarin rubutun Hausa. Duk rubutun da mai rubutu ya yi kudirin aiwatarwa ya kamata ya fara tunanin irin taken da zai bai wa rubutun ko da kuwa bai da niyyar yi masa take a lokacin, domin yin hakan zai kara buɗa tunanin mai rubutun wajen samun karin hasken abin da zai rubuta. Wasu marubuta kan yi tunanin take ne kafin su fara rubuta kowane irin rubutu. Wasu ma a kan ba su take a ce su kawo rubutun da ya dace da wannan take da aka ba su. Irin wannan ake yi wa dalibai musamman a jarabawar fita babbar sakandare ko a makarantun gaba da sakandare. A kan kawo take a ce ka gina labarin da zai dace da taken.

3.2 Manufofin Darasi

A karshen wannan kashi za ka fahimci:

- Ma'anar take.
- Fahimtar ka'idojin da ake buƙata wajen rubuta take.
- Kawo amfanin take a rubutu?

3.3 Rubutun Take

Idan mai rubutu ya kuduri niyyar rubutu, ya kamata ya yi tunanin taken rubutun kafin ya fara. Don haka, take a rubuta na nufin suna wanda mai rubuta ya laƙuba wa rubutunsa. Wasu sukan kira take da batu ko matashiya. A rubutun Hausa akwai tsarin da aka amince wajen rubutub take.

Idan za a rubuta wata mukala ko labara ko tunatarwa ko fadakarwa ko sanarwa ko bincike ko jawabi da sauran makarantansu, akwai abubuwan da ake fara ruburtawa waɗanda suke zama tamkar sunan aikin, to wannan shi ake kira da take. Daga cikin tsarin da ake amfani da shi wajen sanya suna (take), tsarin yana iya kasancewa daga cikin waɗannan ko makamantansu:

- Sunan aikin kai tsaye
- Karin Magana
- Kirari
- Sigar tambaya
- Sigar muhawara
- Sigar umarni
- Amsar wata tambaya

d.s.

Kowane ɗaya daga cikin waɗannan abubuwa a kan yi amfani da shi wajen rubuta take, kuma kowanne ake yi amfani da shi yana da salon da ya kamata a bi wajen rubuta shi (Bunza, 2002:117).

Taken kowane irin aiki shi ne sunansa, kuma samun take mai kyau tamkar samun nasarar isar da saƙe ne, domin yadda take ya ja hankali mai karatu shi zai ba shi dammar tsayawa ya karanta labarin sosai. Akwai dabaru na rubuta take da ya kamata mai rubutu ya tabbatar ya yi amfani da ɗaya daga ciki don gudun kar ya saba ƙa'ida wajen yin gamin gambiza. Ga dabarun kamar haka:

Amfani da Manyan Bakake

Ana rubuta take da hanyar amfani da manyan bakake duka. Abin da ake nufi shi ne duka taken za a rubuta da manyan bakaken gaba ɗaya.

Misali:

DA RARRAFE.....

BUNKASAR RUBUTUN HAUSA

INA MUKA KWANA?

DA KWAI DA KAZA WA YA RIGA ZUWA DUNIYA?

Wannan ya muna yadda ake rubuta take ta hanyar amfani da manyan bakaken. Don haka, a wannan tsarin kuskure ne mai rubutu ya gauraye manyan bakake da kananan bakake ko wasula.

Amfani da Kananan Bakake

Ana iya rubuta take da kananan bakake duka amma a irin wannan tsarin ana buƙatar harafin da za a fara rubutawa ya kasance babban baƙi, bisa la'akari da dokar fara rubutu da baban baƙi, amma sauran sai a yi amfani da kananan bakake. Misali taken da ake yin amfani dasu a baya za su koma kamar haka:

Da rarrafe.....

Bunkasar ruburun Hausa

Ina muka kwana?

Da kwai da kaza wa ya riga zuwa duniya?

A nan an yi amfani da kananan bakafake illa kawai harafin farko, sai ko wurin da babu makawa, misali inda aka rubuta 'Hausa' da babban baki ko 'Duniya' shi ma da babban baki. A nan dole ne, saboda haka dokar rubutu ta tanada a rubuta su a ko'ina suka zo.

Fara Kowace Kalma da Babban Baki

Wannan tsarin ya nuna cewa mai rubutu zai iya rubuta farkon kowace kalma da ke ciki da babban baki a wajen rubuta take, amma sauran ragowar bakafen da ke cikin kalma su kasance daga kananan bakafake. Don haka duk farkon kalmaza a fara da babban baki saia karasa raguwar da kanana. Misalign taken da aka yi amfani da su a baya za su kasance kamar haka:

Da Rarrafe....

Bunkasar Rubutun Hausa

Ina Muka Kwana?

Da Kwai Da Kaza Wa Ya Riga Zuwa Duniya?

Marubuta Hausa sun fi amfani da dabara ta farko da ta uku a wajen rubuta taken littafi itafa ilimi, da mukalu da mujallu da sauran makamantarsu.

Auna Fahimta

Bisa la'akari da sigogin take. Rubuta take guda uku
Mene ne amfanin take a rubutu?

3.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Ma'anar take.
- Sigar da ake rubuta take
- Siffon da ake rubuta take a rubutun Hausa.
- Muhimmancin take a rubutu da masu rubutu.

3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Take: - rubutu ne wanda yake nufin sunan da mairubutu ya laƙaba wa rubutunsa.

3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

- Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.
- Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.
- Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.
- Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.
- Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.
- Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.
- Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.

Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Bisa la'akari da sigogin take. Rubuta take guda uku
- i- DA RARRAFE.....
- ii- BUNKASAR RUBUTUN HAUSA
- iii- INA MUKA KWANA?
- iv- DA KWAI DA KAZA WA YA RIGA ZUWA DUNIYA?
- v- SANNU BA TA HANA ZUWA
- 2- Mene ne amfanin take a rubutu?

Samar da sunan batu da ake so a yi rubutu a kan shi domoin isar da saƙo wanda zai yi daidai da taken da aka rubuta.

Kashi Na Huɗu Rubutun Hausa Jiya Da Yau

Abubuwan da Suke Ciki

- 4.1 Gabatarwa
- 4.2 Manufofin Darasi
- 4.3 Matsaloli Da Suka Addabi Rubutun Hausa
- 4.4 Cigaba Da Rubutun Hausa Ya Samu
Auna Fahimta
- 4.5 Takaitawa
- 4.6 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 4.7 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 4.8 Amsoshin Tambaypyin Auna Fahimta

4.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin yadda rubutu Hausa ya kasance jiya da yau ta fuskar ci gaba da matsalolin da ya fuskanta. Rubutun Hausa ya sha gwagwarmaya sosai wajen samuwar daidaitaccen tsarin rubutunsa. Haka kuma, bayan an sami daidaito, wasu matsaloli iri-iri sun tauye masa bunkasa yadda ya kamata, amma duk da haka, an sami cim ma nasarar yin wasu abubuwa muhimmamai. Don haka ya kamata manazarta harshen Hausa su san irin matsalolin da harshen ya fuskanta da kuma nasararin da ya samu domin dɔrawa daga inda aka tsaya, don a kara bunkasa harshe musamman ta ɓangaren rubutu.

4.2 Manufofin Darasi

A ƙarshen wannan kashi za ka fahimci:

- Kawo tarihin rubutun Hausa jiya da yau.
- Fahimtar muhimmancin rubutun Hausa wajen ci gaban harshen.
- Gano ci gaban da matsalolin da suke addabar Hausa.

4.3 Matsaloli Da Suka Addabi Rubutu Hausa

Tun bayan da aka sami tsayayyar hanyar rubuta Hausa zuwa wannan lokaci an sami wasu matsaloli da suka hana harshen bunkasa yadda ya kamata, musammamn ta ɓangaren rubuta shi. Matsalolin suna da yawa, amma a wannan kashi an kawo wasu fitattun matsaloli waɗanda suka hana harshen Hausa rawar gaban hantsi a ɓangaren rubutu, waɗanda su ka haɗa da:

- **Kayan Aiki**

Rashin kayan aiki, kowane rubutu na kowane harshe na duniya, abin da ke bunkasa shi da sauri, shi ne samuwar wadatattun kayan aiki watau na'urorin sarrafa sautuka na rubuta shi. Bayan an samu tsayayyar doka ko ka'ida a rubuta sautukan Hausa, a daya bangaren kuma sai aka rasa samun na'urorin da za a yi amfani da su wajen rubutu a tsarin rubutun Hausa, ko da keken rubutu da ake amfani da shi a zamanin wajen rubutu, sai bayan lokaci mai tsawo aka samar da wanda ake amfani da shi wajen rubuta Hausa. Haka ita ma na'ura mai k waƙ walwa (Computer) sai daga baya aka sami mai sarrafa sautukan Hausa. Don haka, wannan ya zama babbar matsalar da ta dakile rubutun Hausa tun farkon lokaci.

- **Ma'aikata**

Wata matsalar da ke addabar rubutun Hausa ita ce rashin isassun k wararrun malaman da ke kayar da harshen Hausa a makarantun Firamare da makaratun gaba da Firamare (Sakandare), sha'awa ce ko dole ta kai su karantar da harshen, amma ba k warewa ba. Kuma komai sha'awar mai koyar da harshen dole ya koya kafin ya koyar.

Haka kuma, a manyan makarantu da yawan malamai da dalibai da ke koyo ko koyar da Hausa ba sa so a ce suna koyo ko koyar da Hausa. Bayan haka, yawancin masu koyar da Hausa za a tarar ba su cika ba ka'idojin rubutun Hausa muhimmanci ba. Don haka, wanna fuska da makamantanta na daga cikin abubuwan da suka haifar da matsala ga rubutun Hausa.

- **Hukuma (Gwamnati)**

Hukuma ko gwamnati ba ta bada wata gagarumar gudunmawa ba wajen bunkasa rubutun harshen Hausa, tun bayan da aka rushe tsarin gwamnatocin lardi. Don haka, rashin hadin kan hukuma ga harshen Hausa bayan raba jihohi ya haifar da babbar matsala ga rubutun Hausa (Bunza, 2002:200). Idan aka duba za a ga a wasu ayyukanta na wayar da kai, ko gargadi ko sanarwa ko siyasa ko shari'a ko tattalin arziki ko harkar gudunarwa da makamantansu, idan an bukaci a fassara su zuwa hausa, ba a fassarra sai ka gab a a bi ka'idoji ba, kuma hakan yana haifar da rashin fahimta da ma k yamar harshen ta fuskar rubutu.

Haka kuma, a huldofi na yau da kullum kamar faskar jawabin taro, ko wasifun neman aiki ko wasifun sadarwa ko kiran taro ko takardun sanarwa da sauransu da yawa ana rubutu su ne da Turanci a maimakon amfani da harshen Hausa. Haka a jihohin da aka tabbatar da rinjayen mutanansu Hausawa ne za a tarar

shugabanni na tsara jawabin cikin harshen Turanci duk da cewa doka ta amince a yi amfani da harshen Hausa a matsayin harshen gudanar da aikin gwamnati.

Don haka, ya kyautu a ce, kowane lokaci gwamnati ko kungiyoyi, idan za su fito da wani sabon abu da ake so a saka shi a Hausa, to a tuntubi masana harshen Hausa, kuma shugabanni su rika shirya jawabansu cikin harshen Hausa domin masu saurarensu su fahimci abin da suke fafi.

- **Masu rubuce-rubuce ‘yan kasuwa**

Wata matsala da ke addabar rubutun Hausa, ta samo asali ne daga masu rubuce-rubuce ‘yan kasuwa, musamman wanda ake kira da Ababin kasuwar Kano. Bayan ‘yan kasuwa sun fahimci ta gomashin da ake samu a cikin littattafan Hausa, sai suka fantsama suka rika samar da littattafai kala-kala ba tare da sanin ka’idojin rubutu ba.

Bunkasar Adabin kasuwar Kano ya haifarwa rubutun Hausa matsala sosai. Mafi yawan marubutan ba su san ka’idojin rubutu ba. Kuma irin wadannan rubuce-rubuce sun yadu a duniya kuma a yanayi gurbatacce, domin ba su bi tsarin da aka tsara rubutun Hausa ba. Don haka, kusan a ce gurbataccen rubutun Hausa shi ya fi yaduwa a duniya, duba da yawan masu rubutun da kuma yawan rubuce-rubucen da suke yi.

Haka kuma, rashin samun k wararrun masu rubutun Hausa a na’urorin rubutu ya kara matsala a fannin Adabin kasuwar Kano, domin da yawa masu buga aiki kan gyara rubutu idan suna da k warewa a fannin da aka ba su aikin. Wani lokacin kuma za a ba su san komai a harshen Hausa ba.

- **Karin sauti**

Wata babbar matsalar rubutun Hausa ita ce rashin daidaita karin sauti a rubutu. Da dama marubuta kan samu matsala a karin sautin Hausa, kuma haka yakan haifar da gurbatar ma’anar kalma wanda yakan jawo gurbatar manufar rubutu gaba daya.

Da yawa akwai kalmomin da yanayin rubuta su daya, amma karin sauti, watau hawa da saukar furta wasu kalmomi ba yadda mai rubutu ke nufi ba, sakamakon bambanci karin sauti, dalili kowa shi ne babu wani tsari da aka tilasta amfani da shi wajen nuna karin sauti, musamman a rubuce-rubuce na yau da kullum, a kan yi amfani da wasu alamomi na hawa da saukar murya a rubuce-rubuce na bincike ne kawai. Don haka, yana da kyau a samarda wata doka da za ta kawo farshen wannan matsala ta karin sauti a

rubuce-rubucen Hausa, domin a sami bambanci wajen karanta kalmomi masu yanayin rubutu iri dāya, amma karin sautinsu ya sha bamban. Misalin irin waƙannan kalmomi sun haɗa da:

Faari
Fari
Farii
Faarii
Karaa
Kaara
Kara
Masaaka
Masaka
d.s

A harshen Hausa akwai kalmomi masu yawa da ke buƙatar a fayyace karin sautinsa domin ba masu karatu damar tantance abin da suke karantawa.

3.2 Cigaban Da Rubutun Hausa Ya Samu

Duk da matalolin da suka addabi rubutun Hausa a kwai fannonin da ya samu ci gaba. Domin ci gaban ne ya sa aka gano matsalolin da ke addabar shi, don ganin an magance su. Saboda haka, nasarorin da rubutun Hausa ya samu suna da yawa, amma an kawo kaɗan daga ciki domin su zama misali ga mai karatu. Nasarorin sun haɗa da:

Karbuwa a duniya

Harshen Hausa ya karbu a duniya, domin ana amfani da shi a ƙasashe da dama, kuma duk inda ake amfani da shi ana ƙeƙarin rubuta shi, domin ta haka ne kawai ake koyon harshe cikin sauki.

Haka kuma, karbuwan tsarin rubutun Hausa ya ƙara bunƙasa shi domin tsarin rubutun da aka amince na abacada (abcd) shi ne ake amfani da shi a duniyar rubutun Hausa. Don haka, ne a ƙasashe Afrika inda ake amfani da rubutun Hausa da Turanci ana sarrafa abacada (abcd) ne wajen rubutun Hausa.

Bugu da ƙari, an amince da amfani da harshen Hausa wajen rubuta bincike a kwalejoji da jami'o'i domin amun shaidar karatu, don haka ana rubuta bincke tun daga na takardar shaidar malanta ta ƙasa (NCE) da digiri na farko (B.A) da digiri na biyu (M.A) da babban digiri (Ph.D) na Hausa a cikin Hausa. Haka kuma, ana rubuta takardun ƙarawa juna sani da ake gabatarwa a tarukan ƙarawa juna sani a lokuta daban-daban. Wannan ba tantama ya sa rubutun Hausa ya bunƙasa ya ƙara daraja a idon duniya.

Hukuma

Duk da cewa a ɓangaren aiwatarwa hukuma ba ta taka wata rawar a zo a gani ba wajen bunƙasa rubun Hausa, amma a wani ɓangaren ta yi abin a yaba. Amincewa da hukuma ta yi na cewa Hausa ta zama ɗaya daga cikin harsunan da ake rubuta dokokin ƙasa da ita. Don haka, a yanzu akwai tsarin mulki da aka fassara zuwa Hausa. Haka kuma, an amince alƙalai su yi amfani da Hausa wajen zartar da hukunci a inda Hausa ke da rinjaye, don haka alƙalai na rubuta shari'a da harsuna biyu, watau Hausa da Turanci, wannan ya nuna cewa Hausa ta ci gaba a fannin rubutu a kotuna. Haka kuma, wani ci gaba shi ne amfani da rubutun Hausa wajen yadā addini. Larabawa da Turawa sun yi ayyuka da dama na yadā addininsu ta yin amfani da rubutun Hausa. An kuma yi fassare-fassare kamar na Alkur'ani da wasu daga cikin littattafan addinin Musulunci. Haka kuma, an fassara Linjila cikin Hausa da wasu littattafai ko takardun wa'azi na addinin Kirista.

Kafofin Watsa Labarai

Bugu da ƙari, rubutun Hausa ya samu ci gaba a ɓangaren kafofin watsa labarai na gida Nigeriya da Afrika da Turai. Fitattan kafofin watsa labarai na duniya suna amfani da Hausa, kuma suna rubutu tare da wallafa labaransu cikin rubutun Hausa. Akwai da dama daga jaridu da suke rubuta labarai cikin harhen Hausa, yin amfani da Hausa a kafofin watsa labarai na duniya ya ba rubutun Hausa ƙara samun ci gaba a duniya. Kadān daga irin waƙannan kafofin watsa labarai na duniya da ke amfani da rubutun Hausa sun haɗa da:

- B.B.C. London
- V.O.A. Washington
- Rediyo Sin
- Rediyo Iran
- Rediyo Masco
- Rediyo Misra

d.s

Wani ci gaba da rubutun Hausa ya samu a ƙasa mai tsarki (Makka). A rubutun da suke na maraba da baƙi cikin haruna mabambanta, Hausa ta samu shiga ciki. don haka, a ƙefar shiga garin Makka an yi mafni da rubutun Hausa don yi wa baƙi maraba. Haka kuma, akwai wararen ibada da aka yi rubutu da Hausa. Misali a wajen jifan jamra (shaidān) an yi rubutu cikin Hausa kamar haka:

- Shaidān ƙarami
- Shaidān na tsakiya
- Shaidai babba

Wannan rubutu an yi shi cikin manyan harsunan duniya wanda ya haɗa da Hausa. Don haka, hukumar ƙasar Saudiya ta ba da gudummawa wajen bunƙasa rubutun Hausa, wannan haka ya ke a ƙasashe da dama musamman inda Hausawa ke kai ziyara. Duk waƙannan abubuwa ne da

suka kara bunkasa matsayin rubutun Hausa. Akwai abubuwa da dama da suka taimaka wajen bunkasar rubutu Hausa an kawo waƙannan ne a matsayin misali.

Auna Fahimta

Yi cikakken bayani a kan matsalolin da ke addabar rubutun Hausa.
Yi cikakken bayani a kan nasarorin da rubutun Hausa ya samu.

4.4 Takaitawa

A wannan kashi ana sa ran an koyi abubuwa kamar haka:

- Tarihin rubutun Hausa jiya da yau.
- Matsalolin dake addabar rubutun Hausa.
- Nasarorin da rubutun Hausa ya samu.
- Matakan da aka bi wajen inganta rubutun Hausa.

4.5 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.

Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.

Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.

Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.

- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutun*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

3.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1- Yi cikakken bayani a kan matsalolin da ke addabar rubutun Hausa.

i- Kayan Aiki

Rashin kayan aiki, kowane rubutu na kowane harshe na duniya, abin da ke bunkasa shi da sauri, shi ne samuwar wadatattun kayan aiki watau na'urorin sarrafa sautuka na rubuta shi. Bayan an samu tsayayyar doka ko ka'ida a rubuta sautukan Hausa, a daya bangaren kuma sai aka rasa samun na'urorin da za a yi amfani da su wajen rubutu a tsarin rubutun Hausa, ko da keken rubutu da ake amfani da shi a zamanin wajen rubutu, sai bayan lokaci mai tsawo aka samar da wanda ake amfani da shi wajen rubuta Hausa. Haka ita ma na'ura mai kwaƙwalwa (Computer) sai daga baya aka sami mai sarrafa sautukan Hausa. Don haka, wannan ya zama babbar matsalar da ta dakile rubutun Hausa tun farkon lokaci.

ii- Ma'aikata

Wata matsalar da ke addabar rubutun Hausa ita ce rashin isassun ƙ wararrun malaman da ke kayar da harshen Hausa a makarantun Firamare da makaratun gaba da Firamare (Sakandare), sha'awa ce ko dole ta kai su karantar da harshen, amma ba ƙ warewa ba. Kuma komai sha'awar mai koyar da harshen dole ya koya kafin ya koyar.

Haka kuma, a manyan makarantu da yawan malamai da dalibai da ke koyo ko koyar da Hausa ba sa so a ce suna koyo ko koyar da Hausa. Bayan haka, yawancin masu koyar da Hausa za a tarar ba su cika ba ka'idojin rubutun Hausa muhimmanci ba. Don haka, wanna fuska da makamantanta na daga cikin abubuwan da suka haifar da matsala ga rubutun Hausa.

iii- Hukuma (Gwamnati)

Hukuma ko gwamnati ba ta bada wata gagarumar gudunmawa ba wajen bunkasa rubutun harshen Hausa, tun bayan da aka rushe tsarin gwamnatocin lardi. Don haka, rashin haɗin kan hukuma ga harshen Hausa bayan raba jihohi ya haifar da babbar matsala ga rubutun Hausa (Bunza, 2002:200). Idan aka duba za a ga a wasu ayyukanta na wayar da kai, ko gargadi ko sanarwa ko siyasa ko shari'a ko tattalin arziki ko harkar gudunarwa da makamantansu, idan an bukaci a fassara su zuwa Hausa, ba a fassarra sai ka gab a a bi ka'idoji ba, kuma hakan yana haifar da rashin fahimta da ma ƙ yamar harshen ta fuskar rubutu.

Haka kuma, a hulɗoɗi na yau da kullum kamar faskar jawabin taro, ko wasifun neman aiki ko wasifun sadarwa ko kiran taro ko takardun sanarwa da sauransu da yawa ana rubutu su ne da

Turanci a maimakon amfani da harshen Hausa. Haka a jihohin da aka tabbatar da rinjayen mutanansu Hausawa ne za a tarar shugabanni na tsara jawabin cikin harshen Turanci duk da cewa doka ta amince a yi amfani da harshen Hausa a matsayin harshen gudanar da aikin gwamnati.

Don haka, ya kyautu a ce, kowane lokaci gwamnati ko kungiyoyi, idan za su fito da wani sabon abu da ake so a saka shi a Hausa, to a tuntubi masana harshen Hausa, kuma shugabanni su riƙa shirya jawabansu cikin harshen Hausa domin masu saurarensu su fahimci abin da suke faɗi.

iv- Masu rubuce-rubuce ‘yan kasuwa

Wata matsala da ke addabar rubutun Hausa, ta samo asali ne daga masu rubuce-rubuce ‘yan kasuwa, musamman wanda ake kira da Ababin kasuwar Kano. Bayan ‘yan kasuwa sun fahimci ta gomashin da ake samu a cikin littattafan Hausa, sai suka fantsama suka riƙa samar da littattafai kala-kala ba tare da sanin ka'idojin rubutu ba.

Bunkasar Adabin kasuwar Kano ya haifarwa rubutun Hausa matsala sosai. Mafi yawan marubutan ba su san ka'idojin rubutu ba. Kuma irin waɗannan rubuce-rubuce sun yaɗu a duniya kuma a yanayi gurbatacce, domin ba su bi tsarin da aka tsara rubutun Hausa ba. Don haka, kusan a ce gurbataccen rubutun Hausa shi ya fi yaɗuwa a duniya, duba da yawan masu rubutun da kuma yawan rubuce-rubucen da suke yi.

Haka kuma, rashin samun ƙ wararrun masu rubutun Hausa a na'urorin rubutu ya ƙara matsala a fannin Adabin kasuwar Kano, domin da yawa masu buga aiki kan gyara rubutu idan suna da ƙ warewa a fannin da aka ba su aikin. Wani lokacin kuma za a ba su san komai a harshen Hausa ba.

v- Karin sauti

Wata babbar matsalar rubutun Hausa ita ce rashin daidaita karin sauti a rubutu. Da dama marubuta kan samu matsala a karin sautin Hausa, kuma haka yakan haifar da gurbatar ma'anar kalma wanda yakan jawo gurbatar manufar rubutu gaba ɗaya.

Da yawa akwai kalmomin da yanayin rubuta su ɗaya, amma karin sauti, watau hawa da saukar furta wasu kalmomi ba yadda mai rubutu ke nufi ba, sakamakon bambanci karin sauti, dalili kowa shi ne babu wani tsari da aka tilasta amfani da shi wajen nuna karin sauti, musamman a rubuce-rubuce na yau da kullum, a kan yi amfani da wasu alamomi na hawa da saukar murya a rubuce-rubuce na bincike ne kawai. Don haka, yana da kyau a samarda wata doka da za ta kawo ƙarshen wannan matsala ta karin sauti a rubuce-rubucen Hausa, domin a sami bambanci wajen karanta kalmomi masu yanayin rubutu iri ɗaya, amma karin sautinsu ya sha bamban. Misalin irin waɗannan kalmomi sun haɗa da:

Faari
 Fari
 Farii
 Faarii
 Karaa
 Kaara
 Kara
 Masaakaa
 Masakaa
 d.s

A harshen Hausa akwai kalmomi masu yawa da ke buƙatar a fayyace karin sautinsa domin ba masu karatu damar tantance abin da suke karantawa.

2-Yi cikakken bayani a kan nasarorin da rubutun Hausa ya samu.

i- Karbuwa a duniya

Harshen Hausa ya karbu a duniya, domin ana amfani da shi a ƙasashe da dama, kuma duk inda ake amfani da shi ana ƙeƙarin rubuta shi, domin ta haka ne kawai ake koyon harshe cikin sauki. Haka kuma, karbuwan tsarin rubutun Hausa ya ƙara bunƙasa shi domin tsarin rubutun da aka amince na abacada (abcd) shi ne ake amfani da shi a duniyar rubutun Hausa. Don haka, ne a ƙasashe Afrika inda ake amfani da rubutun Hausa da Turanci ana sarrafa abacada (abcd) ne wajen rubutun Hausa.

Bugu da ƙari, an amince da amfani da harshen Hausa wajen rubuta bincike a kwalejoji da jami'o'i domin amun shaidar karatu, don haka ana rubuta bincke tun daga na takardar shaidar malanta ta ƙasa (NCE) da digiri na farko (B.A) da digiri na biyu (M.A) da babban digiri (Ph.D) na Hausa a cikin Hausa. Haka kuma, ana rubuta takardun ƙarawa juna sani da ake gabatarwa a tarukan ƙarawa juna sani a lokuta daban-daban. Wannan ba tantama ya sa rubutun Hausa ya bunƙasa ya ƙara daraja a idon duniya.

ii- Hukuma

Duk da cewa a ɓangaren aiwatarwa hukuma ba ta taka wata rawar a zo a gani ba wajen bunƙasa rubun Hausa, amma a wani ɓangaren ta yi abin a yaba. Amincewa da hukuma ta yi na cewa Hausa ta zama ɗaya daga cikin harsunan da ake rubuta dokokin ƙasa da ita. Don haka, a yanzu akwai tsarin mulki da aka fassara zuwa Hausa. Haka kuma, an amince alƙalai su yi amfani da Hausa wajen zartar da hukunci a inda Hausa ke da rinjaye, don haka alƙalai na rubuta shari'a da harsuna biyu, watau Hausa da Turanci, wannan ya nuna cewa Hausa ta ci gaba a fannin rubutu a kotuna. Haka kuma, wani ci gaba shi ne amfani da rubutun Hausa wajen yada addini. Larabawa da Turawa sun yi ayyuka da dama na yada addininsu ta yin amfani da rubutun Hausa. An kuma yi fassare-fassare kamar na Alkur'ani da wasu daga cikin littattafan

addinin Musulunci. Haka kuma, an fassara Linjila cikin Hausa da wasu littattafai ko takardun wa'azi na addinin Kirista.

iii- Kafofin Watsa Labarai

Bugu da kari, rubutun Hausa ya samu ci gaba a bangaren kafofin watsa labarai na gida Nigeriya da Afrika da Turai. Fitattan kafofin watsa labarai na duniya suna amfani da Hausa, kuma suna rubutu tare da wallafa labaransu cikin rubutun Hausa. Akwai da dama daga jaridu da suke rubuta labarai cikin harhen Hausa, yin amfani da Hausa a kafofin watsa labarai na duniya ya ba rubutun Hausa kara samun ci gaba a duniya. Kadfan daga irin waɗannan kafofin watsa labarai na duniya da ke amfani da rubutun Hausa sun hada da:

- B.B.C. London
- V.O.A. Washington
- Rediyo Sin
- Rediyo Iran
- Rediyo Masco
- Rediyo Misra

d.s

Wani ci gaba da rubutun Hausa ya samu a kasa mai tsarki (Makka). A rubutun da suke na maraba da baki cikin haruna mabambanta, Hausa ta samu shiga ciki. don haka, a kefar shiga garin Makka an yi mafni da rubutun Hausa don yi wa baki maraba. Haka kuma, akwai wararen ibada da aka yi rubutu da Hausa. Misali a wajen jifan jamra (shaidan) an yi rubutu cikin Hausa kamar haka:

- Shaidan karami
- Shaidan na tsakiya
- Shaidai babba

Wannan rubutu an yi shi cikin manyan harsunan duniya wanda ya hada da Hausa. Don haka, hukumar kasar Saudiya ta ba da gudummawa wajen bunkasa rubutun Hausa, wannan haka ya ke a kashashe da dama musamman inda Hausawa ke kai ziyara.

RUKUNI NA 4

- Kashi na 1 Wuraren da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa
 Kashi na 2 Muhimmancin Amfani da Ka'idojin Rubutu
 Kashi na 3 Fito da Wasu Ka'idojin Rubutun Hausa

Kashi Na 1 Wurare Da Ake Amfani Da Daidaitacciyar Hausa.

Abubuwan da ke Ciki

- 1.1 Gabatarwa
- 1.2 Manufofin Darasi
- 1.3 Wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa
Auna Fahimta
- 1.4 Takaitawa
- 1.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 1.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1.1 Gabatarwa

Wannan bangare an shirya shi ne domin yin bayanin wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa, kamar yadda doka ta tanada akwai wurwre da aka wajabta masu da su yi amfani da daidaitacciyar Hausa, Domin harshen Hausa na daga harsunana duniya da suka sami ci gaba ta bangaren tsari da aiwatarwa. Saboda haka, ne masana harshen Hausa a lokuta daban-daban suka gudanar da taruka domin ganin an samar da matsaya daya ta fuskar rubuta da karanta harshen Hausa, da kuma hanyoyin da za a bi wajen yada waɗannan dokokin da aka samar.

1.2 Manufofin Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Kawo wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
- Gano dalilin da ya sa wuraren ke amfani da daidaitacciyar Hausa.
- Fahimtar muhimmancin amfani da daidaitacciyar Hausa a waɗannan wurare.

1.3 Wuraren da Ake Amfani da Daidaitacciyar Hausa.

Daidaitacciyar Hausa, ita ce Hausa wadda aka tace ta kuma masana ilimin harshen Hausa a tarruruka daban-daban suka amince a yi amfani da ita (Wurma, 2005:2). A shekara ta 1912 ne, aka kafa harsashin samar

da daidaitacciyar Hausa a karkashin Dan Hausa (Hans Vischer), aka kuma ci gaba da farfafa shirin har zuwa shekara ta 1988 lokacin da hukumar harshen Hausa ta tabbatar da shirin. An yi tarurrukan masana harshen Hausa domin karawa juna ilimi daban-daban. Duk domin samar da kalmomin harshen Hausa waɗanda za a riƙa amfani da su da kuma rubuta su. Daga nan ne aka samar da daidaitacciyar Hausa wadda ake amfani da ita a wajen rubuta kasidu da littattafai da kuma a wajen sadarwa ta yau da kullum.

Bayan samar da daidaitacciyar Hausa, akwai wuraren daban-daban da suke amfani da daidaitacciyar Hausa. Irin waɗannan wuraren sun haɗa da: makarantu da wajen wallafa littattafai da kafofin watsa labarai da tarrurrukan karawa juna ilimi da makamantansu.

Makarantu

Ana amfani da daidaitacciyar Hausa wajen koyar da Hausa a makarantu tun daga firamare har zuwa Jami'o'i. Wanda ya kunshi koyarwar kanta da shirya jarabawa da kuma amsa jarabawar.

Wallafa Littattafai

Masana da mawallafa suna amfani da daidaitacciyar Hausa wajen rubuta litattafan Hausa waɗanda suka kunshi fannoni daban-daban. Irin waɗannan litattafai sun haɗa da: litattafai na waƙa da na labarai da na tarihi da na wasan kwaikwayo da na kimiyya da na fasaha da sauran makamantansu. Irin waɗannan littattafai mawallafansu na kekarain ganin sun yi amfani da daidaitacciyar Hausa, sai dai ɗan abin da ba a rasa ba na 'yan kura-kurai.

Kafofin Watsa Labarai

A waɗannan wurare anan kekarin yin amfani da daidaitacciyar Hausa. Kafofin watsa labarai sune hanyoyin sadarwa waɗanda ake amfani da su yau da kullum. Za a iya kasa su uku ta fuskar sigarsu wato Rediyo da Talabijin da Jaridu.

- **Rediyo**
Wata kafa ce ta isar da saƙenni ta hanyar mangana zuwa ga jama'a waɗanda ke zaune a wurare da ban-daban ba tare da ganin mai ba da saƙen ba.
- **Talabijin**
I ta ma wata kafa ce ta isar da saƙe ga jama'ar tamkar rediyo. Babban abin da ya bambanta ta da rediyo shi ne ganin mai magana da motsi a lokacin da yake maganar ko motsin ta cikin akwatun talabijin.

- **Jaridu**

Wadannan sun funshi labarai wadanda ake bugawa don mutane su karanta a matsayin sakenni. A kan buga Jaridu wasu kullum wasu kuma ana buga su lokaci-lokaci, hakan ya danganci bukata da dalili.

Tarurrukan karawa Juna Sani

Ana amfani da daidaitacciyar a wajen tarurrukan Hausa na karawa juna sani. Haka kuma, tarurruka irin na addini da siyasa da tattalin ariziki da kiwon lafiya da zamantakewar jama'a, duk tarurruka ne da ake kekarin amfani da daidaitacciyar Hausa wajen gudanar da su, domin a samar da fahimta a tsakanin mahalarta.

Duk wadannan wurare da aka kawo a sama suna kekarin yin amfani da daidaitacciyar Hausa a harkokin gudanarwarsu, domin samun damar aika saken da suke son aikawa. Domin daidaitacciyar Hausa ita ce Hausar da mafi yawan al'umma ke amfani da ita.

Auna Fahimta

Yi bayanin wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
Me yasa ake amfani da daidaitacciyar Hausa a wasu wuraren?

1.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa da suka hada da:

- i. Wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.
- ii. Muhimmancin amfani da daidaitacciyar Hausa.

Dalilan amfani da daidaitacciyar Hausa a wadancan wurare.

1.4 Ma'anar Muhimman Kalmomi

Daidaitacciyar Hausa: - ita ce Hausa wadda aka tace ta kuma masana ilimin harshen Hausa a tarruruka daban-daban suka amince a yi amfani da ita

1.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

- Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.
- Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.
- Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.
- Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.
- Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.
- Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutun*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

1.8 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

1- Yi bayanin wuraren da ake amfani da daidaitacciyar Hausa.

Makarantu

Ana amfani da daidaitacciyar Hausa wajen koyar da Hausa a makarantu tun daga firamare har zuwa Jami'o'i. Wanda ya kunshi koyarwar kanta da shirya jarabawa da kuma amsa jarabawar.

Wallafa Littattafai

Masana da mawallafa suna amfani da daidaitacciyar Hausa wajen rubuta litattafan Hausa wadanda suka kunshi fannoni daban-daban. Irin waɗannan litattafai sun haɗa da: litattafai na waƙa da na labarai da na tarihi da na wasan kwaikwayo da na kimiyya da na fasaha da sauran makamantansu. Irin waɗannan littattafai mawallafansu na kekarain ganin sun yi amfani da daidaitacciyar Hausa, sai dai ɗan abin da ba a rasa ba na 'yan kura-kurai.

Kafofin Watsa Labarai

A waɗannan wurare anan kekarin yin amfani da daidaitacciyar Hausa. Kafofin watsa labarai sune hanyoyin sadarwa waɗanda ake amfani da su yau da kullum. Za a iya kasa su uku ta fuskar sigarsu wato Rediyo da Talabijin da Jaridu.

Rediyo

Wata kafa ce ta isar da saƙenni ta hanyar mangana zuwa ga jama'a waɗanda ke zaune a wurare da ban-daban ba tare da ganin mai ba da saƙen ba.

Talabijin

Ita ma wata kafa ce ta isar da saƙe ga jama'ar tamkar rediyo. Babban abin da ya bambanta ta da rediyo shi ne ganin mai magana da motsi a lokacin da yake maganar ko motsin ta cikin akwatun talabijin.

Jaridu

Waɗannan sun kunshi labarai waɗanda ake bugawa don mutane su karanta a matsayin saƙenni. A kan buga Jaridu wasu kullum wasu kuma ana buga su lokaci-lokaci, hakan ya ɗanganci bukata da dalili.

Tarurrukan karawa Juna Sani

Ana amfani da daidaitacciyar a wajen tarurrukan Hausa na karawa juna sani. Haka kuma, tarurruka irin na addini da siyasa da tattalin ariziki da kiwon lafiya da zamantakewar jama'a, duk tarruka ne da ake kekarin amfani da daidaitacciyar Hausa wajen gudanar da su, domin a samar da fahimta a tsakanin mahalarta.

2- Me yasa ake amfani da daidaitacciyar Hausa a wasu wuraren?

3- domin samun damar aika saƙon da suke son aikawa. Domin daidaitacciyar Hausa ita ce Hausar da mafi yawan al'umma ke amfani da ita.

Kashi Na Biyu Muhimmacin Amfani Da Qa'idojin Rubutu

Abubuwan da Suke Ciki

- 2.1 Gabatarwa
- 2.2 Manufofin Darasi
- 2.3 Muhimmancin Qa'idojin Rubutu
Auna Fahimta
- 2.4 Takaitawa
- 2.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2.1 Gabatarwa

Wannan kashi ya yi bayanin mahimmancin amfani da ka'idojin rubutun Hausa. A nan an yi bayanin wasu sharuɗɗa da aka amince a yi amfani da su a rubutu domin kyautata shi, kuma yin haka shi ke bambance karɓaɓɓen rubutu da illataccen rubutu. Akwai ka'idojin rubutu da yawa waɗanda suka haɗa da alamomin rubutu, da yanayin rubuta kalma, ta fukar rabawa ko haɗawa da yadda ake amfani da manya da kananan baƙaƙe da kuma tagwayen baƙaƙe da wasula da sauran makamantansu, waɗanda amfani da su hanya ce ta inganta rubutu. Don haka, wajibi ne masu rubutu su dukufa wajen ganin sun yi amfani da ka'idojin rubutu yadda ya kamata domin inganta rubutu. Domin amfani da ka'idojin rubutu abu ne muhimmi wajen inganta rubutu.

2.2 Manufofin Darasi

A farshen wannan kashi za ka fahimci:

- Kawo muhimancin amfani da ka'idojin rubutu.
- Fahimtar yadda ake amfani da ka'idojin rubutu.
- Gano ci gaban da ake samu sakamakon amfani da ka'idojin rubutu.

2.3 Muhimmancin Qa'idojin Rubutu

Ka'idojin rubutun Hausa suna da yawa kuma suna da muhimanci a rubutu. Wasu daga cikin ka'idojin sun haɗa da; yanayin rubutu baƙaƙe da wasula, da ginin kalmomi, da yadda ake raba ko haɗa kalmomin rubutu, da sauran makamantansu. Waɗannan abubawa sune ginshinkai a rubutu, don haka kula da su zai samar da inganci a rubutu. Ya yin da

rashin kula da su zai haifar da cikas a rubutu, saboda haka, yana da muhimmanci a yi amfani da su a rubuta. Kadan daga cikin muhimmancin amfani da wadannan ka'idoji a rubutu sun hada da:

Fito da Ma'anar Kalma ko Jimla

Kekari da masana Hausa suka yi na daidaita ka'idojin rubutun Hausa ya kara fito da ma'anar kalmomi, musamman kalmomin da ke da sigar rubutu iri daya, kafin daidaita ka'idojin rubutun Hausa ana yin rubutu ne barkatai, amma samuwar ka'idoji rubutu ya kawar da wannan matsala, don haka yin amfani da ka'idojin rubutu yana fito da ma'anar da ake son amfani da ita, kamar yadda rashin amfani da ka'idar rubutu kan rikita ma'ana duba da wadannan misalai:

A'i

Ai

Kalmar farko da ta biyu iri daya ne bambancin da aka samu kawai shi ne amfani da al'hamza a kalmar farko, kuma shi ne ya banbanta ma'anonin kalmomin. Kalmar farko na nufin sunan mace, amma kalma ta biyu na nufin karin bayani a wata magana. Misali a jimla:

A'i ta tafi (an ambaci sunan wadda ta tafi)

Ai ta tafi (ba a ambaci sunan wadda ta tafi ba)

Don haka, za a ga cewa amfani da ka'idar rubutu ta alamar rubutu ta fito da ma'anar kalmar da ake son isarwa da mai rubutu zai rubuta jimla ta biyu da nufin ya isar da sake da ke kunshe a jimla ta daya, da mai karatu ya sami matsalar fahimtar saken.

Rabi

rabi

A wadannan kalmomi an fara kalmar farko da babban baki wanda zai sa mai karatu ya fahimci cewa suna na ne, domin ka'idar haka ta tanada. Amma kalma ta biyu an fara da karamin baki, wanda hakan ya nuna ba suna ba ce, ana nufin wani kaso na daya bisa biyu. Amma idan mai rubutu ya yi amfani da kalmar farko a inda ya kamata ya yi amfani da kalma ta biyu, hakan zai ba mai karatu matsala wajen fahimtarr saken. Ga misali a jumla:

an ba ni Rabi (suna)

an ba ni rabi (kaso/kashi)

Rabin gidan Musa (suna)

rabin gidan Musa (kaso/kashi)

Wadannan kalmomi sun bambanta ne ta yin amfani da babban baki domin dokar ta ce a fara rubuta suna da babban baki a duk inda ya za a jumla.

Ka'idojin raba kalmomi da haɗe su abu ne sananne a Hausa. Amfani da wadannan ka'idojin na fito da ma'anar kalmomi, haka kuma kin amfani da su na haifar da rashin fahimtar ma'ana ga masu karatu. Ga misalin kalmomin wadanda duk rubutunsu daidai ne, sai dai mai rubutu ya san inda zai amfani da wadda aka raba da inda zai amfani da wadda aka hada domin ma'anoninsa daban ne.

A haɗe

itace
taga
yau
d.s

a rabe

ita ce
ta ga
ya'u

Wadannan kalmomin suna kama da juna, amma wasu na yin kuskure wajen rubutu su a haɗe a inda ya kamata a rubuta su a rabe. Ga misali a jumla:

taga aka buɗe	(a haɗe)
ta ga an buɗe	(a rabe)
itace ta kwaso	(a haɗe)
ita ce ta kwaso	(a rabe)

A nan mun ga amfanin raba kalmomi ko haɗa kalmomi da yadda yake fito da ma'anar kalmomi don haka suna da muhimmanci wajen fahimtar rubutu.

Wata ka'idar kuma ita ce ta amfani da alamomin rubutu da ma'anar kalma musamman kalmar da ke daukar ma'anoni biyu ko fiye. Ga misalai:

a ba shi.
a ba shi?
an zo.
an zo?
kun sha.
kun sha?

Idan muka duba wadannan misalan za a ga jimla ta farko an yi amfani da babbar aya don nuna sigar umarni ko bayani amma jimla ta biyu an yi amfani da alamar tambaya wadda ke nuna tambaya ake yi. Don haka, yin amfani da alamomin ko jimlojin da sigar rubutunsu iri ɗaya ne amma da banbancin ma'ana. Don haka, masu rubutu su kula da wannan ka'ida don gujewa saba ma'anar da ake so a isar ga masu karatu.

Amfani da Qugiya

Amfani da kugiya, wata ka'ida ce a rubutun Hausa, kuma amfani da wannan ka'idar na fito da ma'anar kalma haka kuma rashi amfani da ita na haifar da matsala ga rubutu. Akwai bakafen da ake amfani da kugiya domin samar da sautukan Hausa na musamman, waɗanda babu su a tsarin abacada (abcd). Ga misalan kalmomi masu gaɓoɓi iri ɗaya da tsarin rubutu ɗaya amma ma'ana ta banbanta sakamakon amfani da kungiya a wani baki.

Da kugiya

- Qarya
- Faɗa
- Bari
- Yaya

Ba kugiya

karya
fada
bari
'ya'ya

Idan aka yi amfani da baki mara kugiya a inda ya kamata a yi amfani da mai kugiya ko mai kugiya inda ya kamata a yi amfani da mara kugiya, yin hakan zai haifar da sabanin ma'ana. Ga misalai:

- Fada ya tafi (gidan sarki)
- Fada ya tafi (rigima)
- Yaya na ne (dan'uwa)
- 'Ya'ya na ne (yara)

Wannan ya nuna irin muhimmancin amfani da kugiya a kalmomin da inda ya kamata da kuma inda bai kamata ba.

Kafa Harshen Qasa

Samar da ka'idojin rubutun Hausa da yin amfani da su ya bunkasa harshen Hausa, har ya kai Hausa ta zama harshen kasa. Dalili kuwa shi ne, babu harshen da ya za a dauka a matsayin harshen kasa har sai yana da daidaitaccen ka'idojin rubutu da masu harshen suka tanada aka kuma amince da shi. Saboda rashin tsayayyar ka'ida zai haifar da mabambanta rubuce-rubuce a wurare daban-daban. Domin harshen Hausa na da ka'idojin rubutu tsararru wafanda ake amfani da su a ko'ina tun daga makarantun Firafare har zuwa Jami'o'i. Kuma wannan ka'ida ita ce ake amfani da ita a gida da kasashen waje inda suke koyo ko koyar da Hausa.

Saboda haka, za a ce ka'idojin rubutun da Hausa ke da su, ya sa aka amince a yi amfani da harshen a matsayin daya daga cikin harsunan kasa, kuma ake amfanin da shi a fannin koyo da koyarwa a mata kai daban-daban. Don haka, yana da muhimmanci a kula da ka'idojin rubutun Hausa a wajen rubutu tare da kara kekarin inganta su inda ya kamata a yi hakan.

Auna Fahimta

Yi cikakken bayani akan muhimmancin amfani da ka'idojin rubutu.

2.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Muhimmancin amfani da ka'idojin rubutu.
- Matsalolin da ake samu sakamakon kin yin amfani da ka'idojin rubutu.
- Bunkasar da ka'idojin rubutun Hausa suka samu.

2.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

- Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.
- Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.
- Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.
- Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Muƙalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.
- Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.
- Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.
- Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.

Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.

Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.

Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.

Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

2.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

- 1- Yi cikakken bayani akan muhimmancin amfani da ka'idojin rubutu.

Ka'idojin rubutun Hausa suna da yawa kuma suna da muhimmanci a rubutu. Wasu daga cikin ka'idojin sun hada da; yanayin rubutu bakake da wasula, da ginin kalmomi, da yadda ake raba ko hada kalmomin rubutu, da sauran makamantansu. Wadannan abubawa sune ginshinkai a rubutu, don haka kula da su zai samar da inganci a rubutu. Ya yin da rashin kula da su zai haifar da cikas a rubutu, saboda haka, yana da muhimmanci a yi amfani da su a rubuta. Kadan daga cikin muhimmancin amfani da wadannan ka'idoji a rubutu sun hada da:

Fito da Ma'anar Kalma ko Jimla

Amfani da Qugiya

Kafa harshen qasa

Kashi Na Uku Fito Da Qa'idojin Rubutun Hausa

Abubuwan da Suke Ciki

- 3.1 Gabatarwa
- 3.2 Manufofin Darasi
- 3.3 Fito Da Qa'idojin Rubutun Hausa
Auna Fahimta
- 3.4 Takaitawa
- 3.5 Ma'anar Muhimman Kalmomi
- 3.6 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari
- 3.7 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

3.1 Gabatarwa

A wannan kashi an fito da ka'idokjin rubutun Hausa ne a wasu kebabun kalmomi da jimloli domin a tantancewa tsakanin inda aka yi amfani da ka'idar rubutu da wurin da ba a yi amfani da ka'idar rubutu ba. Kamar yadda aka yi bayani a baya a kwai ka'idojin rubutu da yawa waƙanda suka haɗa da; yanayin rubutu baƙaƙe da wasuka da amfani da kugiyar a baƙaƙe da amfani da tagwayen baƙaƙe ko wasula da raba kalmomi ko haɗa kalmomi da amfani da alamomin rubutu da sauran makamantansu. Don haka, zai yi matuƙar amfani ga marubuta su kiyaye amfani da ka'idojin rubutu, domin hakan zai ba su damar gano wasu kurukurai da suke yi a wajen amfani da ka'idokin rubutu.

3.2 Manufofin Darasi

A ƙarshen wannan kashi za ka fahimci:

- Fito da yadda ake amfani da ka'idojin rubutu a kalmomi.
- Fito da yadda ake amfani da ka'idojin rubutu a jimiloli.
- Gano ci gaban da ake samu sakamakon amfani da ka'idojin rubutu.

3.3 Qa'idoji a Rubutun Hausa

Fahimtar wani ɓangare na ka'idojin rubutu ba zai gamsar da mai rubutu ba, ya wajaba ya tunbatsa wajen gano ka'idojin rubutu da yawa domin inganta rubutunsa.

Wannan kashi ya ƙunshi wasu kalmomi da gajerun jimloli da mai nazari zai yi amfani da su, don tantance yadda ya kamata a rubuta su. Wannan

kuma ya kunshi amfani da wasu daga cikin ka'idojin rubutun da muka ambanta a baya. Misali:

Kuskure

Rubutu nakeyi
 Basu shiga ba
 Tayi musu yanga
 Dalibin hausa ne
 Ya sami sa a
 Zaki yi karatu
 Qaka ne?
 Wanene
 Ya bata
 Sun karo
 Yaushe ne
 Ya mari abu
 Ma aikata
 Kyakkyawa
 Kunga
 Yaron sa
 Na kanje kasuwa
 Tafiye tafiye
 Lema
 Gorzo
 Shima
 Matassa
 Malamammu
 Abdul kadir
 Shine
 Ya miƙawa Audu
 Rubutu wa ya yi
 A kan je
 Wan nan
 d.s.

Auna Fahimta

Daidai

Rubutu nake yi
 Ba su shiga ba
 Ta yi musu yanga
 Dalibin Hausa ne
 Ya sami sa'a
 Za ki yi karatu
 Qa ka ne?
 Wane ne
 Ya bata
 Sun karo
 Yaushe ne?
 Ya mari Abu
 Ma' aikata
 Kyakkyawa
 Kun ga
 Yaronsa
 Nakan je kasuwa
 Tafiye-tafiye
 Laima
 Gwarzo
 Shi ma
 Matarsa
 Malamanmu
 Abdulkadir
 Shi ne
 Ya miƙa wa Audu
 Rubutawa ya yi
 Akan je
 Wannan

Rubuta waɗannan kalmomi da jimloli daidai ta yin amfani da ka'idojin rubutun Hausa

u nakeyi
 shiga ba
 nusu yanga
 in hausa ne
 mi sa a
 /i karatu
 ne ya mari abu
 kata
 ykyawa
 i sa
 nje kasuwa

3.4 Takaitawa

A wannan kashi an koyi abubuwa kamar haka:

- Muhimmancin amfani da ka'idojin rubutun kalma da jimla.
- Bambancin da ake samu a ma'anar kalma ko jimla sakamakon amfani da ka'idojin rubutu
- Fahimtar yadda ka'idojin rubutu ke kasancewa a rubutun kalma da jimla.

3.5 Manazarta da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Abraham, R. C. (1941). *The Language of Hausa the People*. London: U.L Press.

Adamu, M. (1978). *The Hausa Factor in West African History*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.

Bargery, G. P. (1974). *A Hausa-English Dictionary*. London: OUP.

Batagarawa A. G. (1986). Takaitaccen Tarihin Rubutun Ajami a Qasar Hausa. Mukalar da Aka Gabatar, *Taron Kara wa Juna Sani, Kwalejin Ilimi ta Sakkwato*.

- Bunza, A. M. (2002). *Rubutun Hausa: Yadda Yake da Yadda Ake Yin sa*. Surulere: Ibrash Islamic Publications Centre LTD.
- Bunza, A. M. (1990). *Nahawun Rubutu: Jagoran Qa'idojin Rubutun Hausa*. Sokoto: ANLAT.
- Dangambo, A. (1993). Qa'idojin Rubutun Hausa: Matattakala Zuwa ga Harshen Qasa. Cikin Rufa'i, A. da Yahaya, Y. da Bichi, A. (ed). *Nazari Kan Harshe da Adabi da Al'adu na Hausa. Littafi na Uku*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Inuwa, M. (1980) *Harmonizing Current Hausa Alphabet and Orthography in the Republic of Niger and Nigeria*. Kano: CSL. Bayero University.
- Mahmoud, I. (2001). *Qa'idojin Rubutun Hausa: Don Dalibai da Marubuta da Masu Nazari*. Kano: Ahmadu Publishing Network, 2001.
- Malka, J. (1978). Nazarin Bambance-bambance da ke Tsakanin Daidaitacciyar Hausa (Nijeriya) da Hausar Filinge (Jamhuriyar Nijer) ta Fuskar Tsarin Furuci. *Harshe* 1: 19-51, 1978.
- Schuh, R. G. (1983). *Hausa and Its Nearest Relations*. A paper Presented at the Department of Nigeiran and African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
- Sa'id, B. (2004). *Qa'idojin-Rubutun Hausa: Jagora ga Marubuta*. Kano: Benchmark Publisher Limited.
- Vischer, H. (1911). *Rules for Hausa Spelling*. Zungeru: Government Printer.
- Wurma, A. G. (2005). *Daidaitacciyar Hausa da Qa'idojin Rubutunta*. Kaduna: Olatunde Rasheed Printing Works.
- Yahaya, I. Y. (2002). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce cikin Hausa*. Zaria: NNPC.
- Zaria, A. B. (1981). *Nahawun Hausa*. Zair'a: NNPC.

3.6 Amsoshin Tambayoyin Auna Fahimta

2- Rubuta waƙannan kalmomi da jimloli daidai ta yin amfani da ka'idojin rubutun Hausa

xii.	Rubutu nakeyi	- Rubutu nake yi
xiii.	Basu shiga ba	- Ba su shiga ba
xiv.	Tayi musu yanga	- Ta yi masu yanga
xv.	Dalibin hausa ne	- Xalibin Hausa ne
xvi.	Ya sami sa a	- Ya sami sa'a
xvii.	Zaki yi karatu	- Za ki yi karatu
xviii.	Wanene ya mari abu-	Wane ne ya mari Abu
xix.	Ma aikata	-Ma' aikata
xx.	Kyakykawa	- Kyakkyawa
xxi.	Yaron sa	- Yaronsa
xxii.	Na kanje kasuwa	- Nakan je kasuwa